

“Cortesia”

PATXI ALTUNA

(Deustua. EUTG)

Abstract

This work, an anonymous and unpublished manuscript of the eighteenth century, is a concise treatise on Manners used at the school the Jesuits had at that time in Azkoitia. Doubtless, it can be considered as the oldest known “text-book” in the Basque language. Although the author is not known, F(ather) Jose Ignacio Arana points to F. Kardaberatz as the potential writer. The date of composition is also unknown but it must have been written between 1745 and 1767. This manuscript is not the original one though. In fact, it is a copy of around 1875 —lavishly amended by F. Arana— of a previous copy recorded at the beginning of the century. We believe, however, that the original manuscript lies behind the uncounted corrections made by F. Arana and that is the one we have tried to recover.

Hitz bi

1. Xumea badirudi ere izkribu honek —eta hori ez da irudi hutsa, izan ere hala da alde askotatik—, baditu haatik zenbait alderdi xumetasuna dotoretzen eta balioztatzen diotenak. Hiru bakarrik aipatuko ditut: bat, egin zenetik berrehun eta berrogeitamar urte edo igaro diren arren, orain arte inoiz argitara eman gabea da; bi, euskal literatura osoan gaiaren aldetik bana-banakoa eta “rara avis” bezala agertzen zaigu; eta azkenik, ia seguru Euskalerriko eskolek —ikastolek ezin esan— izan zuten euskarazko lehen testu liburua dateke, zaharragorik agertzen ez deino behintzat. Xumetasuna gorabehera merezi du horrenbestez gure begitarte ona.

2. Izkribu hau gaur baino lehen ez argitaratua izanaren erru osoa nik dut, egia esan, aspaldidanik baitago nere eskuetan. Geure artean Aita Juan txu deitzen genuen Goikoetxeak eman zidala esango nuke, edota hementxe, EUTGn, hil zenean nere eskuetara etorri zela. Ez naiz ongi oroitzen. Edolarik ni baino urte batzuk zaharragoa eta Loiolan urte askotxo bizi izana zelarik, nik baino lehen miatua zuen hango artxiboa eta han izkribu hau aurkitua. Nere eskuetara zenetik beti ibilia naiz han edo hemen argitaratzeko prestatzekotan, bai eta behin baino gehiagotan prestatzen hasia eta jarduna ere, baina behar zen bezain txukun lana behinere bururatzen ez eta beti beste baterako uzten nuen, nahiz honen berri zekitenek hertsatzen ninduten lehen bait lehen ezagutzera eman nezan. Hauen artean “longe princeps” Yoseba Lakarra izan da azken urteotan eta halako batean agindu nion, argitara eman nezanean, berak

zuzentzen zuen aldizkari honetan egingo nuela lehenik. Orduan emandako hitza betetzera nator, ez guztiz berandu.

3. Hona nola kontatzen duen aita Juantxu Goikoetxeak berak *Cortesía*-z idatzirik utzi zituen zenbait paper zarpailletako batean Loiolan eskuizkribu honekin egin zuen topaldia:

Loyolako liburutegian azterrean niarduela, paper zahar pilla batean liburuxka batekin topo egin nuen, denbora puska bat dela. *Cortesía* zioen bere azalean. Izenburu ontatik gaztelaniatzko liburu zaharren bat aurkitu uste izan nuen lehenengo artan. Baina barrena arakaturik, dena euskarazkoa zela oartu nintzan pozaren pozez. Eskuz idatzia zegoen den dena, ardurazko letra txukunez, irarkolarako prest bailegoen. XVIII mendeko edo itxura artu nion lehenengo begiratu artan.

“Irarkolarako prest” delako horrek ez dirudi gauza segurua, aitzitik testua aski irakurgaitza da pasarte batzuetan, gero esango dugun bezala. Gainera zer inprimatu behar zuten: testu zaharra, azpikoa, ala Aranak zuzendua, gainekoa? Bata zein bestea kostako zitzaizen asmatzen hainbeste arrastoren artean.

4. Izkribuak “*Cortesía*” du izena, beraz; izen arrotza, baina euskaraz aspaldidanik —Etxeparegandik beragandik, alajaina— sartua dugun hitza: “*cortesiaz* hon deritzut nik zuri hain segurki”, dio XII, 6an. Gaurko jende askori, jende gazteari batez ere, ez dio agian izen horrek ezer aditzera emango. Izenak ez ezik, izanak ere ez du azken urteotan arrakasta handirik izan: jauntxoan edo handikien arteko zerbaitez hartu da. Ikus halere zer irakur zitekeen lehenengo batean hemengoxe egunkari batean: “*Vestir, comer o hablar en sociedad tienen sus reglas. El saber estar y actuar delante de otras personas es un secreto que se aprende y que está basado en algo tan simple como es la cortesía*”. Gogoratzen naiz, bestalde, nola mutil koskorretan irakasten ziguten, sei urte eman nituen ikastetxean igandeoro eta gero nobizio ginela ere bai, gizabide, gizalege edo adeitasuna zer zen. Hori baita gazteleiaz *cortesía* edo *urbanidad* deritzana. Orain baino garrantzi gehiago ematen zitzaion lehen edo, nahiago bada, orain baino gehiago uste zen ikas zitekeen, eta are, ikasi behar zen gaia zela.

5. Beraz ez da harritzeko, baldin XVIII. mendean jesuiten ikastetxeetan gai hori irakasten bazen. Harritzekoa benetan eta zenbait jenderi aurreiritziak aldarazi behar lizkiekeena besterik da; hots, Euskalerriko jesuiten kolegioetan gai hori euskaraz ematen zela eta horretarako izkribu edo testu bat euskaraz egina zeukatela jakitea. Agian gehiegixko da hor baiezta dudana. Azkoitiko eskolara-ko egina dela uste dugu hori eta besteetan ere —Bergaran, Durangon eta— gai hori euskaraz ematen zela esateko argudiorik ez dugu. Nolanahi ere Azkoitikoan erabiltzen zutela jakiteak berak esku ematen digu esateko eskoletako lehen euskal testu liburua datekeela.

6. Honako hau ere gehiegixko baiezta dateke apika, baina, ez jakin; halaber hutsa baino zerbait gehixeago egon daiteke euskaraz emaniko eskola haien eta herriko jendeen gizabidearen artean. On da jakitea, edozein gisaz, azkoitiarrek oso aintzakoztat hartu izan dutela beti gizabideari zegokion guzia eta bere buruak gizabidez jantzizat eduki izan dituztela. Agian ez arrazoirik gabe. Hona duela urte batzuk

herriko festetako egitarauan herriko seme eta kronista Trino de Uria jaunak idatziriko *Cortesía azcoitiana* artikulutik harturik esaldi batzuk:

Nos da cierta añoranza hoy recorrer los fastos de la vieja cortesía azcoitiana que se volvió ejemplar y tónica con nuestros Caballeritos...". "...la nuestra es una cortesía que está en la línea de la llamada cortesía vasca. Una cortesía austera y grave, avara de florituras, con respeto a la fórmula...", "... nos referimos en general a la cortesía azcoitiana natural y franca. Esa cortesía que es natural por justa". "...dejemos otros detalles y veamos esta curiosa página de cortesía que es una corrida de toros en la plazolera de Balda". "Estamos hartos de oír que nuestra cortesía, si no tosca, es seca y escueta...". "...Manuel Ignacio de Altuna, un azcoitiano verdaderamente representativo, se molestaba con las personas que fatigan con sus cortesías excesivas; y nos lo dice Rousseau" ("Il brusquait les gens qui par politesse voulaient le gener").

7. Izkribu honi buruz dakigun ia guztia, eta ez da asko, aita Jose Ignacio Arana jesuita azkoitiarrari († 1896 Oñan) zor diogu. Horrek izkribuari azkenaldean bere eskuz erantsi zizkion hitzek honela diote:

Cristauaren Cortesiya
Oarkera edo Itzaurrea

"*Cristabaren cortesiya* deritzayon liburuchoa au jua dan eunkidaren erdi-aldean itzcribatua izan bear du, uste degunez. Norc jarri zuben onela egoki *amabi iracurrialditan* berezia edo zeñ dan bere egillea, oraindic ezdakigu garbiro. Daramagun eunte onen asieran da geroxeago, Azcoitian bizi zan Jesus-en Lagundico Anailaguntzalleetatic batec, Aita Cardaberaz eta beste anziñaco batzuen escuscribu euskerazco ez guchi aldatu edo copiatu zituben letra ederrez beste paperdi edo liburu-molchoetara; oyen artean egillearen izenic-gabe arkituba da *Cortesiya*-co trataducho au; zeña berriro escriberazi zuben Jesus-en Lagundico Aita euscaldun batec, argitaratzen bada batezere gure gastechoentzat oraindic prochu andicoa izango dalaco ustean.

8. Hitz hauetan ematen digu Aranak liburutxo honetaz zuen iritzia eta kontatzen hartaz zekien guzia. Lehenik esaten digu XVIII. mendearen erdialdekoa bide dela; gero egilea nor datekeen ez dakiela, izkribuak izenik ez omen duelako; gero izan zela Azkoitian Lagundiko anai laguntzaile bat Kardaberazen eta garai bereko gainerakoen esku-izkribuak traskribatzen aritu ohi zena; azkenik, beste Aita euscaldun batek berriro kopiarazi zuela. Hor hitz gutxitan aditzera ematen zaigu guri heldu zaigun kopia hau ez dela egileak berak idatzia, ez eta lehen kopiatzaileak aldatua, baizik "Jesus-en Lagundico Aita euscaldun batec" —aita Aranak berak, batere dudarik gabe— berriz aldarazi zuena. Beraz esku askotxok marruskaturiko izkribua dugu begien aurrean.

9. Beste gauza bat esatea ahaztu zitzaion, ordea, nahiz esan beharrik ez zuen, guztiz nabaria baita: hots, aldarazi eta gainera, berak aldarazia gero zuzendu, berritu eta edertu —bai ote?— zuela goitik behera bere garaiko eta gustoko euskararen arabera. Ondradua izan zen halere puntu batean eta eskerrak merezi ditu: zuzenketak ez zizkion testu zaharrari erantsi eta gero hura kopiarazi, aitzitik izkribua lehenik zegoen zegoenean kopiarazi zuen eta hari erantsi gero bere gustoko zuzenketak. Bestela jokatu balu, ez genukeen gaur seguru jakingo zer zen lehengoa eta zer

Aranak erantsia. Orain aldiz, izkribua itsusi heldu bazaigu ere, jabe gaitetzke zer den zaharra eta zer berria. Beraz guri heldu zaigun aldakia ez da inork zuzenketa batzuen ondoren erabatekoa izan dadin txukun-txukun kopiarazten duena, ez eta hurrik eman ere. Zuzenketaz eta aldaketaz josia dago, azpikoen —letren batzuetan eta hitzen besteetan— gainean zuzentzaileak —Aranak noski, haren letra baita inongo dudarik gabe— zer idatzi duen asmatzea erraza, baina azpian zer zegoen jakitea inoiz edo behin —oso gutxitan, halere— arras nekeza delarik.

10. Orrialde batean bakarrik urratu zuen Aranak bere jokabide zuzena eta utzi gintuen testu zaharra gabe. Hona nola. Orrialde zaharrak ez hartzen nonbait egin nahi zituen zuzenketa guziak eta, bestetan bezala hango hitzen gainean eman ordez, orria puskatu eta testu berritua orrialde berrian eman zigun bere eskuz idatzirik. Hainbestez orrialde horretako testu zaharra heldu ez zaigularik, ezin jakin nola zen. Diogunaren aski frogaz ez balitz Aranaren letra, besterenarekin ezin nahasia, hortxe ditugu haren eskuko berrikuntzak titulutik beretik hasita: esate baterako, gainerako ikaskai guzien izena *Lecioa* delarik, honena *Iracurraldia* da; *arrazoizko gauza da* esaldia ez da izkribuan barrena ageri, hemen baizik; *bai eta ere* autore zaharrak beti *baita ere* idazten du; *bay* eta *nonmay*, *y-z* idatzirik, hemen bakarrik agertzen dira; *guere*, *gure*-ren ordez, “hapax” da izkribu osoan. Bigarren “Iracurraldi”ko lehen hamabost lerroak dira Aranaren eskuko hauek.

11. Ez dirudite haatik zuzenketa guziek Aranaren eskukoak; askozaz gehienak bai, baina beste norbaiten eskua ere ibili da hor gauzak hobetu nahirik. Eta ez naiz ari kopiatzaileak, oharkabez hitzen bat itzuri, bertantxe ohartu eta berak egin dituen zuzenketez. Horiez eta Aranarenez gainera bada besteren baten eskuko zuzenketa bakarren bat. Baina hori ez zaigu asko axola, egia esan, gaineko aldaketak nork egin dituen baino askoz gehiago guri axola baitzaigu egileak zer idatzi zuen eta hainbestez azpian zer zegoen jakitea. Edolarik hiru esku horien zuzenketak bereiziko ditugu geure oharretan hiru letrez K (kopiatzailea), A (Aranarena) eta B (bestereana) izendatuz.

12. Kardaberaz ena bakarrik aipatzen digu hor Aranak eta horrenbestez agian iradokitzen hura izan daitekeela izkribuaren egilea. Hor iradoki baizik egiten ez zaiguna garbiago esana daukagu Bonifacio de Echegarayk *La Gaceta del Norte*-n 1930ko uztailaren 22an izenburu honen pean: “El euskera en la enseñanza. La carta del P. Arana a Don Agustín Jáuregui” idatzi zuen artikuluan. Hona zer omen zioen Aranak gutun hartan:

Para lectura provechosa indica el P. Arana el tratado de Urbanidad cristiana “de que tengo un ejemplar en vascuence con el título de *Kristauaren Kortesiya* que parece una traducción o composición del Padre Agustín Cardaveraz.

Hemen Aranak, lehen ez bezala, diosku Kardaberazek dirudiela egilea, baina liburutxoa bere baitatik asmatua ala bestegandik itzulia den ez dakiela. Guk geure aldetik ez dugu hemen korapilo hori askatzeko asmorik; Kardaberaz gainerako liburuak eta hau elkarrekin berdindu beharko lirateke. Bai ordea esateko ez dela zer duda, garai hartako izkribu baten aurrean gaudela, grafiak berak erakusten duenez; Bizkai aldeko gipuzkeraz idatzia dagoela zalantzarik gabe —Azpeiti-Azkoiti ingururitik oso urrutikoa ez den hizkeraz, agian— eta Kardaberazena izatea egiantzeko

dela, hizkera horretaz edo oso antzekoaz baliatu baitzen hernaniarra bere zenbait liburutan.

13. Euskara arlotea, zarpaila iritziko diote honi agian gaurko irakurlerik gehienek, orduko idazlerik gehienenari bezala, "ortografia moldakaitza erabili zutelako, mordoiloegi idazten zutelako eta aipatuko ez ditudan beste mila arrazoi eta aitzakia bide zirelako", Mitxelenak behin esan zuen bezala. Ezin uka mende honetan batez ere gainartu duen literatur hizkeratik oso desberdina dela aurreko mendeetakoa. Orduko liburuetan bi alderdi dira bereziki nazka ematen dietenak gaurko euskal irakurle arruntei: hitzen mordoilokeria eta hitzen ordena. Biotan gazteleraren errainua somatu uste dute askok orduko euskararen eta somatu usteko dute izkribu honetan. Halere gramatika eta sintaxia esankizunik gabeak direla ezin uka lezakete, gaurko zenbait liburutan aurkitu nai genituzkeenak. Antzinako euskaraz trebatuari aldiz aho-gozo egingo dio euskara honek eta pozik eramango ditu hitz altxorra eta hitzen ordena kaxkarragoa beste gramatika eta sintaxia jator horien trukean.

14. Izkribuaren datari dagokionez egin dezakegun gehiena hau da: noizez gerozko eta noiz baino lehengo mugak finkatu; urte zehatza finkatzeko modurik ez dugu. Batetik 1745ez geroz egina behar du izan. Zergatik? Larramendiren hiztegiaren zantzo nabarmenak ageri dituelako —*esequigabecoac, eranzuquida, eracaiztu*, etab.— eta hiztegia urte horretakoa delako. Bestetik 1767 baino lehengo behar du ere izan. Zergatik? Urte horretan itxi zelako Azkoitiko ikastetxea, Karlos IIIgarrenak jesuitak hemendik iraitzi zituenan.

15. Lehen euskal testu liburua izendatu dugun izkribu honen egitura oso xumea da: Sarrera bat eta hamabi ikaskai, eskuzko kopian hogeitabost orrialde danera. Mutikoaren jarduerak eskolan eta etxean, kalean eta elizan, nagusiekin eta kidekoekin, apaizekin eta gurasoekin nolakoa izan behar duen aztertzen du. Eskola mutilak espresuki aipatzen dira *Sarrera*-n eta ez da dudarik haientzat egina dela izkribua berariaz: "Iracurri ta berriztaturic, escoletara juaten diran mutil gazteac artuco debe bear dan ezaguera jaquinduria cortesarena". Horra izkribuaren helburua: jakinduria kortesaren ezaguera har dezatela. Ez ordea eskola haurrek bakarrik; egileak gainerako jendea ere gogoan duela esan behar, noizbait izkribua argitaratuko delakoan edo. Bestela nola idatzi: "Baldin zaldiz edo cochean dijoala aurquituco balu calean Sacramentu Santua, jachico da lurrera ta adoratuco du belaumbico jarriric, aguintcen diola cochea Sacerdoteari..." (1. Lezioaren amaieran). Pertsona helduaren egitekoa da hori ezinbestean.

16. Testu zaharra, Aranaren zuzenketen azpian datzana, berreskuratzea izan da gure lana. Bizpahiru hitzetan izan ezik, gainerako guzietan erdietsi dugula uste dugu. Ez ditugu horregatik Aranaren zuzenketak bertan behera utzi; banaka-banaka jaso ditugu guziak, bai era beste esku batek eginak direla uste dugunak ere. Horrez gain zenbait oharrez jantzi dugu lehen edizio hau, pasarte ilunskoak argitu nahirik. Esan dugu Larramendiren aztarnak ageri dituela lan honek. Ustegabeko atseginen bat ere izan dugu, haatik; hala nola, haren hiztegikoa izango zela uste genuen, baina *OEH*ko korpusean XX. mende arte dokumentatua ez omen daukaten —hala esan dit Iñaki Segurola adiskideak— *icaslagun* hitza hemen agertzen dela hiruzpalau bider ikustea.

CRISTAVAREN¹ CORTESIA

Sarrera

Zarrac edo lenagocoac cortesiarren gañean eguiten deben² arguitcea^a, esanaz dala jaquinduria bat eracusten debana³ ifinten⁴ bear duen lecuana esan ta eguin bear deguna, ezta bada beste gauzaric eguiazco modestia ta honestidadea baño, ceñac lagundu bear dituen gure eguiteco ta itz guciac; baña nola euqui ecin litezquean doai edo prenda oec humildadearen⁵ prenda estimagarria gabe⁶, ceñac izan bear duen gure eguiteco ta iritcien asiera, nundic ezagutcen dan claru humildea⁷ dana izango dala cortesagoa. Argatic bada gazteac euqui decen⁸ virtute aña on edo egoquia nola estimagarria vicitza chatar onetaco tratu escrupuloso⁹ ta delicaduan, precisoa¹⁰ da¹¹ Gurasoac ta Maisuac berrizatcea^b au beren Seme ta Discipuluai¹² guztiz gatzetatic. Virtute¹³ au da vanidade ta soberbiaren contracoa, ceñac datocen bacoitzac bere buruari dion amorio gueieguitic; joia estimagarria, ceñean valore ta interesac daraman arrastaca bere ondoren bera gordetcen deban¹⁴ guizonaren viotza¹⁵. Ez dago^c bacarric pensatcean beregan ventaja¹⁶ guchirequin, baita ere lenendu edo aurreratcean gauza cillegui edo ondo diranetan besteren atseguin, ta era, bereari guci... atu artean¹⁷ progimoari garraztasunic eman edo calteric eguin deiquion gauzetan, nun dagoan eguiazco modestia ta christavaren¹⁸ humildadea¹⁹, caridadearen ain antz andi ta ichuracoac, nun sentitu edo igarri bague zucentcen gaituzten gure antcecoac amatcera ta ez eguitera oequin gurequin eguitea naico ezguenduqueanic.

Lau partetara eracarri dezaquegu Jaquinduria cortesaren equiera; lenengoa portatcera^d bacoitza bere edade ta estadiuz conforme²⁰; bigarrena, beguiratcea beti tratatcen dan personaren condicioari; irugarrena, gordetcea dempora, ceñean gurratcen dan; laugarrena, consideratcea cein lecutan eguiten dan. Eztago beste bideric, nundic ezagutu dezaquean guizonac bere burua ta besteac, ta nundic gorde toqui ta dempora ain bearrac, bere accio ta eguiteac descortesac ta zucenac-ez ez dirala vste²¹ ez dedin^e, beste aldetic intencioric²² onenarequin eguiñac izanagatic ere. Baña oneta-

1. Cristabaren (B). 2. duten. 3. duena. 4. ipintzen (B). 5. humiltasunaren. 6. *gabe* K-ri itzuri egin zitzaion eta lerro gainean idatzi zuen gero. 7. humilla (B) 8. B-k *dezatzen* idatzi du eta hori garbiri irakurtzen da; azpian badirudi *decen* datzala. Ikus aurrerago beste bizpahiru lekutan. 9. horren ordez eta hori ezabaturik *puntuazco* ipini du Aranak. 10. -o- ezabatua dago, dudarik gabe, ageri bada ere; hortaz *preciso* irakurri behar da. Frogarik beharko balitz, ikus horren ordez Aranak idatzi duen *bearra*. 11. *dā*, azentua ezarririk zuzendu du B-k, beste mila lekutan bezalaxe. 12. Icasleai. 13. Virtute (B). 14. duen. 15. biotza. 16. bentaja. 17. oso pasarte iluna, guztiz irakurgaitza, erabat aldatua eta zirriborroz bete baitago; gainekoa aise irakurtzen da, azpikoak ematen ditu lanak. Nabari haxe dago: *berea oso ucaturic*. Oso-ren azpian *guciz* datza. *Berea*-renean *bereari* egon zitekeen. *Ucaturic* delakoak -ric B-k erantsia du eta ondoko hitza (artean) ezabatua dago. Baina zer datza *ucatu*-ren pean? *Venzatu*, agian. 18. *ch*-z idatzia eta -r- itzuri egin baitzitzaion B-k edota K-k gainean ezarria. 19. humiltasuna. 20. -z conforme ordez Aranak -ri *dagoquionez* ipini du. 21. *uste*, *v*- ordez *u*- idatzirik. 22. asmorc.

(a) *arguitcea eguin*: argibidea, esplikazioa eman.

(b) *berrizatcea*: behin eta berriro esatea.

(c) Pasarte iluna. Hau esan nahi du, ene ustez: Humildadea zertan datza? Nork bere etekinean ez pentsatzean ez ezik, baita inoren atsegina eta era (edo komenientzia) aurrean ipintzean ere zilegi diren gauzetan, nork bere atsegin-erei uko egiten dielarik hurkoari garratz edo kaltegarri izan dakizkiokeen gauzetan, horretan baitatza egiazko modestia, etab.

(d) *portatcera*: ondoko hiru aditz izenek -*tcea* diote.

(e) Halaxe dio: hiru ez elkarren segidan.

raco bear da²³ bacoitzaren partetic sen ciertu ta cintzo^f natural²⁴ bat, ceñac illuntasun gabe ezagutu dezaquean gauzac nolacoac diran; bada ascotan guertatcen da erabaquitce onen faltagatic artcea falsoa²⁵ eguiazcotzat ta eguiten dira gauza vts²⁶ batzu²⁷ misterio batzuec, beste aldetic arreta bague tropellatcen diranean importancia²⁸ andico gauzac.

Emendic dator dificultade²⁹ edo nequea ezagutzeco^g cortesia adisquidetasuna-gandic³⁰, ceña ezagutcea dan³¹ importancia³² ain andicoa ocasio batzuetan; ecen batzuetan bada ere cortes ta decentea³³, beste batzuetan da³⁴ guztiz descortes ta ofendigarria³⁵.

Munduan tratatcen dan guztia da³⁶ edo araco persona aen artean, ceinzuec³⁷ deben³⁸ beren artean ezagüera andi bat, edo ezagüera guchi debenen³⁹ artean edo batere ezagueraric ez debenen⁴⁰ artean. Batzuec ta besteac dituzte eren arteco izque-tac, edo dala igualetic igualera edo chiquitic andira edo anditic chiquira. Baldin igualetic igualera badago ezagüera asco, orduan adisquidetasuna da⁴¹ ona; baldin ezagüera guchi badago da⁴² descortesia bat, ta batere ezipadago, da⁴³ entendimentu-co⁴⁴ arintasun bat.

Baldin andiarequin chiquiaren artean^h dagoan ezagüera bada asco edo guchi, da⁴⁵ lotsagabetasunaⁱ berdintasun edo adisquidetasuna (baldin ezipadago aguinte claru baten); baña pasatcen da⁴⁶ izatera lotsagabequeria ta ganaduqueria, baldin osoro ezagutcen ta tratatcen ezipadira. Azquenic beti da⁴⁷ decentea⁴⁸ anditic chiquiraco adisquidetasuna, cergatic arequin obligatcen⁴⁹ dan gueiagio vra⁵⁰ artcen debana⁵¹.

Darraicon oez⁵² conforme⁵³ gure accio guztia dira besteai beguiraturic esequiga-becoac edo esequiacⁱ ta ez osoac persona andiagoen, igualen edo chiquiagoen diferenciaz⁵⁴ conforme⁵⁵. Lenengoai, ceñac diran andiagoc, casic guztia uzten zaiete aguintea dauquelaco; bigarrengoai, ceñac diran igualac, gauza asco, cergatic ez dagoan vide⁵⁶ zucenic aec⁵⁷ murmuratzeco; irugarrengoai, ceñac diran chiquiagoc, ez zate⁵⁸ vzten⁵⁹ batere, cerren oenzat dan decente⁶⁰ bacarric modestiaren muga barruan dagoan vra⁶¹. Emendic da⁶² adisquidetasuna ta alcarraquico⁶³ tratatcea dagoquiela bacarric lenengo persona mueta biái, ta ez azquenecoari, aguincen dionaren ordena aguiari bague; orduan ere izan bear du dagoquien beguira-vnequin⁶⁴.

Nola aciera⁶⁵ guztiraco oec diran guciz egoquiac bere accio edo eguindeai aplicatcen daquian edoceñentzat, combeni⁶⁶ da⁶⁷ parteca esplicitcea⁶⁸ gu beste guizona-

23. *dà*, azentua ipini dio B- k. 24. berezco. 25. palsoa (B). 26. *uts*, *v- u-* bihurtuz (B). 27. *batzu* zioen eta *batzuquin* idatzi du B-k. 28. balio. 29. eciña. 30. marra ttiki batez bereizi nahi izan du norbaitek -*gandik* atzizkia izenetik. 31. batetik azentua ipini zaio; bestetik -*n* atzizkiak ere ez dirudi zaharra, gero erantsia baizik. 32. balio. 33. oniritzia. 34. *dà*. 35. gaizquicusia. 36. *dà*. 37. *cenac*, *ñ* gabe, idatzi du Aranak; biak, *ceinzuec* eta *ceñac*, agertuko dira aurrerago. 38. duren. 39. dutenen. 40. dutenen. 41. *dà*. 42. *dà*. 43. *dà*. 44. buruco. 45. *dà*. 46. *dà*. 47. *dà*. 48. egoqui. 49. beartzen. 50. ura (B). 51. duena. 52. oen. 53. eran. 54. desberdintasunaren. 55. eran. 56. bide. 57. *maisbiatzeco* edo sartu du hemen Aranak. 58. biak batu eta *etzate* ipini du B-k. 59. uzten. 60. ondo. 61. ura. 62. *dà*. 63. *alcarre-* zuzendu du norbaitek, baina lehenaren eskuak *alcarra-* zuen idatzia. Ikus aurrera beti *alcarraquin*. 64. *uneaquin*. 65. *egui*, edo *eracai* ipini du B-k. 66. bearra. 67. *dà*. 68. azaldurtzea.

(f) *cintzo*: ez ote zioen *centzu* lehen eskuiztribuak?

(g) *ezagutu*: hemen *bereizi*, edo *desberdindu*-ren pare.

(h) *-rekin -ren artean*: *guk -ren eta -ren artean* esango genuke.

(i) *lotsagabetasuna*: predikatu, beste *edo*-k lotzen dituen biak direlarik sujeto.

(j) *esequigabecoac* edo *esequiac*: Larramendigandik ikasiak: bere eskuko direnak edo ez direnak, esan nahi dute.

quin portatceco modua. Iracurri ta berriztaturic escoletara juaten diran mutil gazteac artuco debe⁶⁹ bear dan ezagüera jaquinduria cortesarena, ta eduquico debe⁷⁰ berarequin argui-izar seguru bat beren eguiteco guztia ondo eguiteco ta^k gaitzeco⁷¹ igarri⁷² gabe⁷³ guilza maisua, ceñarequin, sarreran esan guenduan becela, iriquitcen diran demporaco⁷⁴ fortunaren⁷⁵ atecat.

*Lenengo lecioa*¹

Jaungoicoari bear zaion adoracioaren gañean.

Beti euqui bear ditu presente² aur cristavac Jaungoicoari zor diozcan mesedeac, progimoarequin euqui bear deban³ amorio garbi ta viotzeco⁴, vicitza onetaco miseri⁵ ta onen iraupen laburra, onelaco asieren memoriarequin⁶ ezagutu dezan cein guchi estimatu bear diran gauza lurreco erorcorrac, igarocor ta labaincorrac ta baccaric deseatu⁷ dezan alcanzatcea⁸ bere azquen fina, ceña dan glorian sartcea, gozatzeco betico zorion azquengabeco vra.

Eguiuzco cristavaren obligacioen⁹ guciz eracoa da¹⁰ goicean jaiquitcean Jaungoicoagan consideratcea¹¹ ta belaumbico jarriric Salvadorearen¹² Imagina¹³ santaren baten aurrean gracia ematea beragandic artutaco mesedeac-gatic ta batez ere atera debalaco¹⁴ gabaren illuntasunetic, ofrecitcen¹⁵ dala chit benetan bera servitcera¹⁶, procuratcen debala¹⁷ aurreratcea egunoro guei¹⁸ago virtutean¹⁸ ta escatcen diola aparta dezala pecatu guztitic egun artan. Acto¹⁹ devociozco²⁰ oec eguingo ditu²¹ biguntasun beroarequin, servitcen²² dala onetaraco oec dacacen libururen batez.

Enzungo du²³ meza egunoro albadu ta confesatuco²⁴ da²⁵ sarri, bada conciencia ondo zucenduric daucala servituco²⁶ dio consuelotzat bere virtuteac²⁷ atsacaber²⁸ic andienetan. Mezan ta²⁹ oracioan, batez ere aguirian danean, ezta jarri bear ta ez etcin altaretan ta beste lecuetan; egongo da isillic ta euquico ditu³⁰ belaun biac³¹ jaiqui bague Evangelioco demporan baicic. Meza cantatuetan egon diteque³² zutic, jarrita edo belaumbico, Eleizan costumbre³³ dan becela.

Emen³⁴ sartcean iriquico du atea edo jasoco du cortiña, baldin bada persona andiagoren batequin, ta bereala artuco du³⁵ vr³⁶ bedincatua ta emango dio besteari, eguingo du³⁷ reverencia³⁸ bat Altare nagusian ta isiltasun ta modestia andiarequin

69. dute. 70. dute. 71. ezabatu egin du B-k. 72. *igarri* ere bai, ezabatu. 73. Aurreko biak estali eta *gabe* zaharraren ordez *ustegabeco* ezarri du B-k. 74. *demporari* idatzi du Aranak, ondoko zuzenketaren arabera. 75. *fortunaren* kendu eta ta *lecuari dagozquien* ipini du.

1. iracurraldia. 2. begui aurrean. 3. duen. 4. biotzeco. 5. naigabeac. 6. oroimenarequin. 7. opa izan. 8. irichitzea. 9. falta duen *-e-* gañean ezarri du B-k; Aranak, ordea, dena ezabatu eta horren ordez *eguitecoen* ipini. 10. dà. 11. pensatzea. 12. Salvatzallearen. 13. iduri. 14. duelaco. 15. esqueintzen. 16. serbitcera. 17. duela. 18. bertutean. 19. Eguite. 20. *edo jayerazco* erantsi dio Aranak. 21. *ditù*, azentoa ezarri dio B-k. 22. baliarzen. 23. *dù*, azentoz. 24. copesatuco (B). 25. dà. 26. balioco. 27. bertuteak. 28. eskua sartu du B-k eta *atsacaber*ic idatzi, baina hor lehen *atsacaber*ic zen. Ikus aurrerago hala idatzia. 29. *otoitz edo* eratxiki dio Aranak. 30. B-k ezabatu egin du *euquico ditu*. 31. eta horrenbestez *biac* ordez *bico* ipini. 32. badirudi *egongo da* edo zela lehen, *-go* oraindic erdizka irakur baitaiteke; kopiatzaileak, ordea, *-go* ezabatu eta *egon diteque* eman digu. 33. oi. 34. *Emen* kendu eta *An* sartu du Aranak. 35. dù. 36. ur. 37. dù. 38. erreberencia.

(k) *gaitzeco*: moldatzeco, alegia, edo ontzeko eta trebatzeko.

juango da³⁹ oracio⁴⁰ eguitera Sacramentu gucz santuari; guero visitatuco⁴¹ ditu altareac⁴² ta erregutu ta deituco die Maria Santisimari eta beste bere devocioco⁴³ Santuai; baña alaco moduz, nun ez vozarequin⁴⁴, ez suspirioquin ta ez accioquin⁴⁵ galerazo ez deguien ta alborotatu ez detzan besteac. Iñori itzic eguingo eztio Eleizan, eztu-ere paseatuco ta ez beguiratuco curiosidade⁴⁶ gueiequirequin⁴⁷ batera ta bestera, cergatic cristavaren⁴⁸ decenciac⁴⁹ eztu sufricen⁵⁰ iñorc bear deban⁵¹ baño pauso gueiago ematea Jaun Sacramentatuaren aurrean. Sermoiren bat aditcen dagoan demporan egon diteque jarrita, baña isiltasun, modestia⁵² ta atencio⁵³ andiarequin, cergatic euqui⁵⁴ bear du presente⁵⁵ aditcen dagoala Espiritu Santuari bere Ministroaren aoz.

Maia bedincatcean ta graciac⁵⁶ ematean egongo da⁵⁷ zucen gorputzarequin, escuac modu onean pararic^a ta gueldi, ta begui modestoquin. Aditcean Jesusen icen gucz santua, *Gloria Patri* ta *Sit nomem*⁵⁸ *Domini benedictum* esatean, macurtuco du⁵⁹ burua erreverencia⁶⁰ ta humildadez⁶¹ beteric. Ave Mariacoac jotcean errezatuco du⁶² belaunico edo zutic dempora, lecu ta errico oituraz⁶³ conforme⁶⁴, inguruan daudenac errezatcen ezpadebe ere, ta au eguñic ez du estalico burua ta ez jaiquico, baldin presente⁶⁵ aurquitcen bada persona andi edo errespetozcoric, onec⁶⁶ eguin dezan artean; ta ez du-ere^b eman bear egun edo gau onic inguruan daudenai, baldin bera baño chiquiangoac ezpadira, bada^c da⁶⁷ descortesia andia au eguitea bera baño len izan bear deban⁶⁸ baten aurrean.

Baldin zaldiz edo cochean dijoala^d aurquituco balu calean Sacramentu Santua, jachico da⁶⁹ lurrera ta adoratuco du belaumbico jarriric, aguintcen diola cochea Sacerdoteari⁷⁰ an juañ dediñ ta laguncen diola aren Magestadeari Eleizara viur⁷¹ dediñ artean. Orduan asco izango da⁷² eramatea escuico aldetic persona andiangoa, cale edo aldea leorra emateco ceremonia gabe ta vtciac⁷³ lecuric onena, cergatic Jaun Sacramentatuaren aurrean izango litzaque oquerria onelaco cortesia.

*Bigarren iracurraldia*¹.

Guraso, Maisu eta² beste³ mallaz goragocoquin nola tratatu bear dan.

Gure gurasoen bidez Jainco⁴ gure Jaunac eguiten⁵ dizquigun mesedeac ain andi ta ugariac izanic, arrazoizco gauza da berari beti beti esquer milla ematea, bay eta ere gañera beti ta nunnay guere Aita-Amai edo guraso ordecoai bear diegun maitetasun,

39. dà. 40. horren ordez *otoitz* ipini du Aranac. 41. bisitaruco. 42. aldareac. 43. debocioco. 44. bozarequin. 45. hori ezabatu eta *ots eta muguitzequin* ezarri du Aranac. 46. ezabatua dago. 47. *gueiegui* soila utzi du. 48. cristabaren. 49. modutasunac. 50. supritcen (B). 51. duen. 52. modu. 53. arreta. 54. *euqui* kendu eta *jaquin* sartu du Aranac. 55. horrenbestez *presente* ere ezabatua dago. 56. esquerrac. 57. dà. 58. sic! 59. dà. 60. beguirune. 61. humiltasunez. 62. dú. 63. oiturac. 64. -z *conforme* ordez -c *dionez* jarri du Aranac. 65. an. 66. *onec* irakurtzen da garbiri; -c horren aspian, orde, lehen beste zerbait zen. 67. dà. 68. duen. 69. dà. 70. Apaizari. 71. biur. 72. dà. 73. utciac.

1. *lecioa* orde. (Ikus nere hasierako *Hitz bi*, 10.) 2. testuan *eta* eta *ta* ditugu. 3. *beste*-ren aurrean *malla* dago idatzia eta gero ezabatua. 4. *Jaungoico* orde *Jainco* "hapax" da. 5. *eguiten* itzuri zitzaion Aranari, gero zuzendu eta *eguin* utzi badu ere.

(a) *pararic*: paraturik edo jarririk, alegia.

(b) *ez du-ere*: datiboaren morfema adizkian txertatu gabe.

(c) *bada*: lokailu kausala.

(d) *cochean dijoala*: egileak ez ditu beti eskolako umeak bakarrik gogoan.

beguirune^a, umiltasun⁶ ta modutasuna aguertzea ta euquitzea. ¡Ay ceñ⁷ ederqui dirudien⁸ hume⁹ ondo aciác becela icustea¹⁰ aurrac, nescacho ta mutillchoac, aitaren edo amaren ots edo itz bacar batera corrica joanic, aurrean modu egoqui chucunear jartzea¹¹, beren galdeai “bay Jauna edo Bay Andrea, edo ez Jauna ta ez Andrea” egui garbiyaz erantzutea¹², moduz beren aurrean portatzea, oiracoan berai escuan muñ eguiñic bedeincacioa¹³ escatzea eta beste onelaco cembait¹⁴ gauza on eder, pamili¹⁵ cristaucoen¹⁶ artean secular utzi bear ez litezquean oitura¹⁷ anciñaco garbi garbiyac! Maisu ta eracusle on¹⁸ espirituzcoai¹⁹ ta gueren animaco eracutzalleai²⁰ orobat bear diegu izan beguirune ta arreta egoquia, bada oec²¹ ematen digute animaco alimenterua²² beren accio ta doctriña onarequin. Izango litzaque accio guciz moldacaitz ta descortesa oei²³ calean sombrellua ez quentcea ta ez ematea jarlecu ta lecuric onena oequin aurquitcent dan edoeciñ toquitan. Ondo acitaco vmeac beti eracutsi bear du²⁴ bere agradecimentu edo²⁵ esquer-ona berari eracusten cansatu²⁶ zanari ta escola onetan²⁷ dagoan artean eguingo du cuidadoarequin²⁸ Maisuac aguingen diona, neurtuaz bere hitzac ta accioac ala berarequin nola icaslagunaquin^b ta ez vtciáz²⁹ bere aurrean eguiten menosprecioric³⁰ ta faltatu³¹ bague guztien gobiernu³² ta paquea³³ oneraco ipiñiric daduzcan ordena³⁴ ta legueai.

Guraso ta Maisuaz gañera badira lagun artean andiagoac, beti atencio³⁵ ta errespetoric andienarequin beguiratuac izan bear diranac. Onelacoac dira Erregue ta bere Juez ta Ministroac, ceinzuen personac, nagusitasun ta erabaquitceac veneratu³⁶ bear ditugun viotzez ta obedecitu³⁷ escusa³⁸ bague³⁹. Onelaco persona aifñ altuaz gañera eduquico ditu aurrac andiagotzat araco beren edade, dignidade⁴⁰ ta gobiernuaren⁴¹ medioz⁴² beraz gain bentaja edo estimacio gueiago deben⁴³ aec; bada jaquiñean egon bear du⁴⁴, ecen izanic hume demporaco estadua humildade⁴⁵, obediencia⁴⁶ ta errespetocoa, ecin izango debala⁴⁷ beste chiquiagoric araco beren jaiotza, aberastasun ta munduco beste doaietan Jaungoicoagandic bera becin favorecituac⁴⁸ izan ez diranac edo bera becin laster vicitza igarocor onetara jai⁴⁹ eztiranac⁵⁰ besteric.

6. *ta umil* (dade) erdi idatzia zeukala, gogoratu zitzaion *umiltasun* behar zuela; horretaz gainera, eta beste zenbait pasartetan ohi duenez, *umiltasun* horren pareko *modutasuna* ezarri zigun eta horrenbestez *umiltasun*-en aurrean idatzia zeukan *ta* kendu, ondoren ipintzeko. 7. Testuak *ain ederqui* zioen, antza, *Ay ceñ* gabe, azpian erdi-ageri denez. 8. adizkiari, hortaz, *-en* erantsi behar izan zaio edo. 9. sic, *b-* eta guzti! baita testu zaharrean ere behin, piska bat aurrerago. 10. zergatic ez *icustea*, *dirudien*-en ergatibo? 11. *jartzen* beharko (?) luke (“jartzen ikusi”) eta, zirriborroak aski argi adierazten duenez, Arana zalantzan egon zen. Testu zaharrak ez ote zioen *jartzen*? Aranak aurreko *icustea*, ondoko *erantzutea*, *portatzea* eta abarrekin parekaru du. 12. Hemen ere, aurreko eta ondoko aditz izenetan bezala, pasiboa gailendu da, behar (?) lukeenaren kontra. 13. autore zaharrak *-n-* gabe darabil beti hitz hau: *bedeika-*. 14. *cembait* ere “hapax” dela esango nuke. 15. autore zaharrak *famili(a)* esango luke. 16. *cristauco-* ere berria da. 17. *costumbre* dio beti testu zaharrak. 18. *On* gainean gero ezarria dago. 19. *espiritu* dago lehenik idatzia eta lerro gainean gero *-zcoai* eratzikia. 20. *gueren* eta *eracutzalle-* (ala *eraentzalle* dio? Ez dago garbi) ez ezagunak dira testu zaharrean. 21. hemen amaitzen da Aranaren zati berritua eta hasten zaharra; lotura egiteko, ordea, aldakuntza ez tikiak eragin behar izan dizkio testuari; lehenik Aranak idatzia hau zen: “guertaera chit ascotan bada oec (ematen dioen)...”, azken bi hitzokin berriz testu zaharrera itzultzen garelarik; *dioen* horri *cerren* edo zor zaio testu zaharreko perpausaren hasieran; guzti horren ordez Aranak gero, lehengoa ezabaturik haxe eskaintzen digu: “bada oec ematen digute...”, *dioen* ordez *digute* sarturik, *cerren* ez baina *bada* eman baitigu. 22. janaria. 23. *oei* ondoren *batec* sartu du Aranak. 24 *dio* ageri da, baina azpian itxuraz *du* datza. 25. *agradecimentu* edo ezabatua dago. 26. necatu. 27. *escola onetan* ordez *escolan* ipini du Aranak. 28. contuz. 29. *urtiaz* aldatu du. 30. charqueriric. 31. paltaru (B). 32. gubernu. 33. *paquea-ri -a* kendu diote. 34. aguingu. 35. arreta. 36. beperatu. 37. obeditu. 38. aitzauqui. 39. gabe. 40. difiatasun. 41. gubernuaren. 42. bidez. 43. duten. 44. dù. 45. humiltasun. 46. obedienci. 47. duela. 48. mesedetua. 49. *jàio-ri* azentua ipini zaio, itxuraz, goraxeago *bentaja-ri* bezala. 50. *-na-* itzuri zitzaion kopiatzaileari eta gainean agertzen da.

(a) *beguirune*: lehen (ik. 64) *beguiru-une* esan du.

(b) *icaslagun*: OEH-n XX. mende arte dokumentatua ez omen daukaten hitza.

*Irugarren lecioa*¹.

Nola tratatu bear deben² chiquiac andiaquin.

Oequin, ta baita ere igualaquin, bear becela tratatzeco ez da³ eguin ta esan bear disgustoric, penaric edo asereric eman dezaquean gauzaric, ta billatcean⁴ aurrac edoceiñ persona errespetoco, quenduco dio sombrellua ta agur eguingo dio itzic onenaquin, janci bague sombrellua arc aguindu artean batzuetan, ta eguiñaz orduan bacarric eracusteagatic errastasan ta gustoa bera servitcen. Itz eguiten dionean onelaco personari ez dio beguiratuco beñere arpeguiz arpegui, ez zaio-ere arrimatuco aimbeste, nun chistuarequin manchatu dezaquean ta jo⁵ dezaquean arnasarequin musuetan. Escuac ta oñac eduquico ditu gueldi ta postura onean, cerren oec erabiltea edo cerbaitequin enredatcea edo jostatcea dan descortesia andibat, aguertcen debana⁶ cein atencio⁷ ta estimacio guchi dion personari ta bere conversacioari⁸.

Eztu iñoiz itzic eguingo andiagoen artean galdetua izan bague, ezta ere sartu esatera berac daquiana, nun^a da⁹ galdetcen ez zaion; ta baldin galdetcen badioe, aguertuco du bere iritzia garbiro ta eguiaz; ta ez die contra irtego andiagoen eranzute¹⁰ edo errespuestai¹¹, bada au igualen artean ere asco aldiz da¹² descortesia. Euquico du cuidadoa¹³ ez eguiteco siñuric aoarequin, escuaquin ta ez gorputzarequin, ta baldin ofrecitcen¹⁴ bazaio eztula eguitea, chistua botatcea edo sudurra garbitcea, eguingo du burua beste aldera giraturic, gaizqui irudi etzezan ta manchatu ez dezan itzeguiten diona. Aciera gaiztocoa da¹⁵ ere upaztutcea ots andiarequin.

Eztu beñere señalatuco beatzarequin persona vra¹⁶, ceñagatic itz eguiten dan; eztu ere aitatuco ta ez aguertuco gauza ciquiñic vsaiaren¹⁷ edo beste edocein sentiduren contra. Ez dio iñoiz vquituco¹⁸ itz eguiten dion personari, ezta ere bere soñecoai. Eztitu igortcico escuac bata bestearrequin ta ez musua oequin-ere, ta musua garbitu edo pañuelora chistua botatcen debanean ez dio beguiratuco bere ciquiñari. Eztu ere garbituco musua ateratcen dituala escuco beatzaquin musquerac edo muquiac, ez arrascatu-ere belarriac ateratzeco barruco loia. Ez die iñoiz burlaric eguingo itz ta siñuaquin ausente¹⁹ daudenai, are guchiago itz eguiten dagoen personai.

Baldin itz eguiten dagoan demporan allegatu²⁰ balitz persona errespetozcoren bat, agur eguingo dio, ta eranzungo dio jua artean; baña etorrico balitz itz eguitera berequin dagoanarequin, alde eguingo du piscabat, edo despedituco da²¹ baldin ezipadu diñagoaren ordenaric bertan egoteco. Despeditzeracoan equi bear du escuan sombrellua, ta eztu beñere encargatuco persona nagusiagoric, ta errespeto andicoric eman, edo eramateco mandaturen batzuec beste chiquiagoi. Aren aurrean ezte oei isillic itz eguingo, ta aguitz itz eguiten debanean²² ere eztu zucenduco oetara voza²³. Eztu iñoiz galdetu bear berari importatcen, edo²⁴ ez dagoquion gauzaric, ta eztu-ere adituco, ta ez beguiratuco andiagoc cer esaten deben²⁵. Eztu artuco lecuren bat, oen

1. *iracuraldia*, hemen *-r-* bakarrez. 2. duten. 3. dà. 4. disgustoric. 5. *jò*, azentua duela, irxura duenez. 6. duena. 7. beguirune. 8. izquetari (B). 9. *dà*, nahiz *da* hau *eta* izan. 10. *-ai* eratxeki zaio. 11. *edo errespuestai* ezabatu da. 12. dà. 13. contu. 14. guertatzen. 15. dà. 16. ura. 17. usaiaren. 18. uquituco. 19. an ez. 20. *-co* gero gainean ezarri diote. 21. dà. 22. duenean. 23. boza. 24. *importatcen* edo kendua dago. 25. duten.

(a) *nun da*: baldintzako balioduna: "galdetzen ez bazaio", alegia.

artean, ta ezta-ere sartuco oen eguitecoetan, cerren ez dagoan aurrari guizon irudin^b nai izatea zarragoaquin. Chit gaizqui dirudiana da²⁶ lo²⁷ eguitea conversacioan, edo²⁸ izquetan, edo egotea arreta-bague beste gauzaquin, bada aguertcen du despre-cioa. Baldin jarrita badago, ezta etcingo oian becela, ta ezta ere viurtu²⁹, edo eman espaldac³⁰ persona andiagoari.

Baldin aurra juaten bada onen echera, sartuco da³¹ sombrellua eranciric, ta agur eguingo die modu onetan echean billatcen dituan guztiai: persona andiagoari eztio ichedengo paseatcen, liburuac, aldagarriac^c, ta bere papelac icusiaz, ortz artean cantatcen, celatatcen non dagoan gendea, ez deitcen, ta otsic eguiten, cerren dan descortesia andi bat, ta jarrico dan edoecin ehecoc errierta eguiteco peligruan³².

Chanza, ceña ez dan permititua³³ andiagoaquin hitz-eguitean, da³⁴ arrotasuna oen personetara etorten bada. Itz-eguiten debanean³⁵ aurrac onelaco personaquin, ezta valiatico³⁶ deitzeco oen atencioa³⁷ araco hitz guztiz moldacaitz aezaz, ceñac vsatcen³⁸ dituen ascoc, esanaz: ¿aditcen nau? ¿dago berori? ¿bagaude? ta beste onelaco itzic. Ezta beñere aurreratuco itzac ipintera, ceinzuec³⁹ aztu zaizcolaco, edo esateco gaiztasunagatic, edo mingaiñ torpea debalaco⁴⁰, eciñ laster esan dituan itz-eguiten deban⁴¹ persona nagusiago arc. Eztu-ere farreric⁴² eguingo gaizqui esandaco itzembategatic, ez dio iñoiz conversacioa⁴³ ebaquico iñori, cerren dan descortesia andia ez ichedetea besteac acabatu artean, esateco bere gogoan daucana.

Baldin juaten bazaio bere echera personarembat, batez-ere noblea, jaiquico da⁴⁴ sillatic, irtengo dio errecibitcera⁴⁵, ta lagunduco dio ematen diola lenengo sarrera, edo vzten⁴⁶ diola lenengo ate guztietan; ta guiatcen, edo eramaten debala⁴⁷ egon bear deban⁴⁸ sala, edo paragera; ipiñico dio, edo ipiñi-erazoco du jarlecuric onena atetic urrutien dagoan paragean; despeditceracoan⁴⁹ lagunduco dio, eta ezta erretiratuco⁵⁰, ta ez⁵¹ ateric ichico vistatic⁵² alde eguin deguion artean.

Baldin⁵³ badijoa⁵⁴ persona nagusiagoren bati laguncen, emango dio beti lecuric onena, ecen⁵⁵, d bi dabilzanean izango da⁵⁶ escuico aldea, edo leorra, ta iru dabilzanean erdicoa. Andiaogoi ez zate esaten beñere sombrellua janci dezatela, ez du ere jancico chiquiogoac, eragoquitcen^e badiote-ere, janci dezaten artean persona honraduac. Eman, edo artcen debanean⁵⁷ gauzaren bat, ez du⁵⁸ pasatuco escua andiaogoen artetic⁵⁹, baicic^f beti atctic^g. Baldiñ norbaitequin dagoanean, sartcen badira persona

26. dà. 27. lè. 28. *conversacioan* edo ezabatur dago. 29. biurtu. 30. sorbaldac. 31. dà. 32. perillean. 33. ongui. 34. dà. 35. duenean. 36. baliatuco. 37. arreta. 38. usatcen. 39. *ceñac* jarti da *ceñzuec* ordez. 40. duelaco. 41. duen. 42. parreric (B). 43. itzaldiya. 44. dà. 45. artutzera. 46. uzten. 47. duela. 48. duen. 49. irteteracoan. 50. atzera biurtuco. 51. ez: ondoren *du ere* ipini du Aranak. 52. bistatic. 53. Ez da erraz asmatzen zenbait hitzek ñ ala n zuten aurrean. Kopiatzailearen ñ-k honelako arrastoa dute ~; beste n askok gainean marra zuzena dute. Beste esku batek ezarriak? Nik hala uste, maiz bederen. 54. *badijòs*: azentua ezatri dio norbaitek, ez Aranak, ene iritziz. 55. ceña. 56. dà. 57. duenean. 58. dù. 59. aurretic (B).

(b) *irudin*: gure *iruditu*.

(c) *aldagarriac*: "muebles", Larramendik dioenez. Horixe bera beheraxeago (ik. 10. lecioa, b) *aldacor* deitzen du gure autoreak. Larramendik ere bai? Ez dut aurkitu.

(d) *ecen*: Aranak horren ordez ipini duen *ceña*-ren baliokide ez ote hemen?

(e) *eragoquitcen*: Larramendigan "importunar, insistir, urgir". *Hertsatu, lehiatu*, alegia.

(f) *baicic*: hori dabil gehiena, *baño* ere bai noizbait, *ezpada* ere bai bakanka.

(g) *atctic*: aurrerago (ikus 10. lecioa, c) *atcti* irakurriko dugu.

andiagoren batzuec itz eguitera berarequin dagoanari, jaiquico da zutic, ta emango dio bere lecuia diñagoa danari, ta ez da⁶⁰ jarrico beste guciac jarri ditecen artean; jaiqui-ere bear du⁶¹ despediteracoan⁶² salatic campora egon ditean^h artean, ta berari guertatcen bazaio lenengo irtetcea, beti pasatu bear du inguruan daudenen atcetic, asco eragoquitcen ezpadioe, bada orduan pasatuco da⁶³ guztien erditic, escatuaz licencia, ta eguiñaz cortesia alde batera, ta bestera.

Baldin aurrac badaqui instrumenturen bat jotcen, cantatcen, edo versuac⁶⁴ componcen, ta persona andiagoaquin dagoala aguinduco balioe onelaco gauzaren bat eguiteco, escusatuco da⁶⁵ lenengoan; baña obedecituco du⁶⁶ laster, baldin bere escusaquin conformatcen⁶⁷ ezpadira; ez du⁶⁸ eztulic eguingo, chisturic botaco, siñuric eguingo, ezta-ere luzaro egongo templatcen instrumentua, asitzeco cantatcen, edo aguertcen bere talentu⁶⁹, edo ingenioo obrac; cergatic au da⁷⁰ señalea vanadadearena⁷¹, i, ceñac ofenditcen⁷² deban⁷³ zai dagoana: eztu-ere luzatuco acabatcenⁱ lecuric ez emateco aguindu deguioten, bada au da aguinte sentigarria persona honraduenzat. Baldin icusten badu aurrac beste edocein personac jotcen, ta cantatcen debala⁷⁴, ez dio galerazo bear, bada da⁷⁵ descortesia guztiz moldacaitza, aditcera ematen diona au eguiten debanari⁷⁶ gusto-gabe aditcen diola. Contrara, beti graciac, edo⁷⁷ esquerrac eman, ta alabatuco du au eguiten debana⁷⁸, ondo eguiten ezpadu ere.

*Laugarren lecioa*¹

Andiac chiquiaquin nola tratatu bear deben².

Emen ordenac escatcen dau³ aguertu erē dezagula nola portatu bear diran andiac chiquiaquin, cerra^a berdiñ oena becela aequico dala guizonaren cortesia, ta decencia⁴ parte. Eguia da⁵ moduren baten, dala leguea ipiñi naia ematen debanari⁶; baña ala ere emen eguingo ditugu alaco acordatceac, ecen berealatic^b esperatcen⁷ degu servituco diotela⁸ reglatzat⁹ aur aberatsari, ta edade acian acomodatuari.

Beti euquico du¹⁰ presente¹¹ andiagoc, ecen chiquiac, pobreac¹², ta besten mendean daudenac, dirala eguiñac bera becela ore¹³ batetic, ta venturaz¹⁴ bera baño mercedimentu¹⁵ gueiagorequin apainduac: ala bera, nola besteac daudela sugeto¹⁶ vicitza, ta eriotzaren miserietara¹⁷: euqui bear debala¹⁸ cristaven¹⁹ caridadea, oen

60. dà. 61. dù. 62. irrtetan. 63. dà. 64. bersuac. 65. dà. 66. dù. 67. gogo onean. 68. dù. 69. arguitasun. 70. dà. 71. arintasunarena. 72. gogacaitzen. 73. duen. 74. duela. 75. dà. 76. duenari. 77. *graciac edo* kendu egin dute. 78. duena.

1. iracurtza. 2. duten. 3. *du* dago ganean ipinia, baina azpikoa ez ote *dau*? 4. egoquitasunaren. 5. dà. 6. duenari. 7. uste. 8. *aran edo* ipini du Aranac hor. 9. lehen *reglatzat* zena *erreglatzat* bihurtu du Aranac. 10. dù. 11. begui-aurrean. 12. beartsuac. 13. ora. 14. menturaz. 15. mercedimendu. 16. *sugeto* ezabatu egin dute eta 17. *miserietara* ordez *nequetara* ezarri, *mendetuac* erantsiric; guztiau, dudarik gabe, Aranac. 18. duela. 19. cristauen.

(h) *ditean*: gehiagoran dio *ditecen*.

(i) *vanadade*: hala dio; hutsa da, noski.

(j) *luzatuco acabatcen*: gazteleratik itzulia dela dirudi maiz. Ikus zati hau: "ni retardará el final para no dar lugar a que se lo ordenen".

(a) *cerren*: ondoko perpausa gaizki aldatua dago, inondik ere.

(b) *berealatic*: zuzena al da *-la* gehi *-tic* hori? Ez nuke ezetz esango.

personetan honratzeco Jaungoicoaren Imagina²⁰, ceña dan bere Aita: izan cirala erredimituac, edo²¹ erosiac bera becela Jesu Christoren Odolarequin: Jaun onec nai izanic pobreza santificatu²², bera pobre eguiñaz, dauquela pobreac privilegio²³ au gueiago: faltatuco²⁴ balitzaizquio motivo²⁵ oec guztioac-ere, izan bear debala²⁶ ona egemplo, ta moldetzat bere echecoenzat, ta cortesa, ta beguiratua beste guztiaquin.

Beti euqui bear du presente²⁷ ez dala aurquitcen mostruo²⁸, edo bidutci ain caltetsuric, ceinda²⁹, c andi descortes bat: mundu guztiaac largatcen, edo igues eguiten debala³⁰ beregandic, ta nazcatcen dala errespetoric ecarri bague³¹ premiaz, ta oituraz baicic; ta nola iñorc amatcen ez deban³², dagoala munduan ezpalego becela: cortesia dala beti, esan degun becela, modestiaren³³ efecto, edo³⁴ eguitecoa, humil-dadetic³⁵ jaioa, animaco anditasunaren sinale³⁶ eguiatzcoa, prenda bacarra, eracarten debana³⁷ guizonen viotza, ta amatu-erazotcen debana³⁸ lecu guztietan; beste aldera fortuna ichua, ta³⁹ arrotasuna, premia, ta entendimentuco⁴⁰ chatartasunaren siñaleac⁴¹ diran becela, alcarraquin⁴² vici diranen menosprecioaren⁴³ gaiac.

Ezta aztu bear beñere andiagoo izan ditequeala cortesa guchi costata, cergatic izanarequin bacarric adisquide, ta gozatsua chiquiagooquin, eduquico debe⁴⁴ beren artean beguiratu, ta corteszat, eta obligatuco⁴⁵ ditu sacrificatcera⁴⁶ berari atseguin eman, ta servitceagatic. Considera⁴⁷ beza-ere, ecen nobleac jaiotcen diranac, ta heredatutaco⁴⁸ ondasun⁴⁹, dauquela, baldin ondo obratcen badebe⁵⁰, iriquia virtute⁵¹ guztien atea; baña au eguiteaz^d urrutitic⁵², entregatcen⁵³ badira vicio, ta desordenotara⁵⁴, dirala bere familiaren⁵⁵ deshonra, ta naturaleza humanoaren⁵⁶ beguiba-coitz^e izugarriac. Ez zaio aztu bear beñere memoriatic⁵⁷, virtute⁵⁸ morala dala noblezaren asiera, edo jatorria, ta ez dala gauza farragarriagoric⁵⁹ onequin arrotcea baño vcatzeco⁶⁰ ari equitera; eztu⁶¹ egon bear satisfacioz⁶² bere lenagocoen merecimentuaquin⁶³, ceñac diran illac, ta ez dagoquienac, aec vici-erazo, ta beretzeco baicic, ondo portatze, ta zuentasunaren medioz⁶⁴, bada bestela bacarric servituco⁶⁵ dioe deshonratzat. Bere obligacioaquin⁶⁶ cintzoro cumplitcen⁶⁷ deban⁶⁸ andiagoo izanic bere igualen adisquide sencilloa, chiquiagoen amparatzallea, ta pobren Aita, da⁶⁹ bere errico atseguifña, ta viotz guztien jabea. Sinistu beza beti⁷⁰ noblezaric andiena, ta jabe izatea dagoala ondo⁷¹ obratcean.

20. Iduria. 21. *erredimituac* edo ezabatua dago. 22. santutu. 23. ontarte. 24. *-tucu* kendu eta *falta* utzi dute. 25. arrazoy. 26. duela. 27. *euqui bear du presente*-ren ordez *jaquiñean egon bear du* ipini du Aranak. 28. mostru. 29. hala dioela dirudi. 30. duela. 31. *errespetoric ecarri bague* kendu eta horren lekuan *beguiruneric ez diotela* sartu du Aranak. 32. *amatcen ez deban*-en ordez *nai ez dion* eman digu Aranak. 33. modutasunaren. 34. *efecto edo* kendua dago. 35. humiltasunetic. 36. señaie. 37. duena. 38. duena. 39. *fortuna ichua ta* kendu egin dute. 40. adimentuco. 41. señaieac. 42. alcarraquin. 43. beguitartearen. 44. dute. 45. beartuco. 46. aleguiñ eguitera. 47. Pensa. 48. bereganatutaco. 49. *batequin* sartu du lehen eskuak *ondasun* ondoren. 50. badute. 51. bertute. 52. urrutitic. 53. ematen. 54. griña oquerretara. 55. pamilyaren. 56. guizadi guciaren. 57. *memoriatic* kendua dago. 58. bertute. 59. parregarriagoric. 60. ucatzeco. 61. *eztu* ondoren *arro* sartu du Aranak. 62. puzturic. 63. merecimentuaquin. 64. bidez. 65. balioco. 66. eguimbearrac. 67. gordetzen. 68. duen. 69. dà. 70. *beti*, azentua ipini diote. 71. *eguitean ta* erantsi du Aranak.

(c) *cein da*: goraxeagoko (ikus 3. Lecioa, a) *nun da*-ren antzekoa. Beizamako Felipe Agustin Otaeguik maixko erabiltzen du. Hona bar: "Seme au aiñ da andi, aiñ Jainco, aiñ anchiñaco ta beticoa, *cein da* Aita bera". Batean zein bestean konparaziozkoa.

(d) *au eguiteaz urrutitic*: hots, *hau egitetik urrunduz*.

(e) *begui bacoitz*: "ciclope" Larramendik.

*Bostgarren lecioa*¹
Igualean arteco tratuaeren gañean.

Cortesia lecu guztietan da² amagarria³, ta berezquigarria^a ondo acitaco persona bategandic. Au ondoena probatcen dan lecu da⁴ persona igualean arteco tratuan, cerren andiagoaz⁵ conforme⁶, baldiñ lotsa, ta receloac⁷ beste motivo⁸ ascorequin, eguin baditzaque modestoac chiquiac, len⁹ eztiranac, persona igualean arteco tratuan eztira¹⁰ aurquitcen eragabetasun oec, cerren bacaric¹¹ dan garbitasun¹² naturalaren eguitecoa, edo beste modutara espliatzeco¹³ viotzeco eguiarena, ceña dan guztien artean cortesiaric estimagarriena.

Onec, bada, ez ditu escatcen gugandic gure igualac-ganaco ceremonia, ta beguiraldi aec, ceinzuec¹⁴ vsatu bear diran bacarric persona andiagoaquin. Au guztia largatcen du alde batera, ta bacarric escatcen diguna da¹⁵, ipiñi dezagula adisquidetasuna beste campoco moduen lecuan. Baña au eguiten jaquitico, ta bear dana escojitzeco¹⁶ diferenciatu¹⁷ bear dira adisquidetasun asco.

Bata da¹⁸ ecerere ezcutatu bague, comunicatcen debana¹⁹ deshonestoa dan gauza vra²⁰-ere. Adisquidetasun au bacarric vsatcen²¹ debe²² honra, ta virtutearen²³ sentimentua galdu zuten personac, ta argatic ezta diña equiteco, bada dan andiena izanagatic ere adisquidetasuna, ezta asco eguin, edo esateco cerbait lotsa, ta costumbre²⁴ onen contra. Bestea da²⁵ servitcen debana²⁶ aitzaquiatzac²⁷ artzeco ocasio guztietan²⁸ libertadearequin beren erac, ta deseateco²⁹ beren finac³⁰ besteren gastuz. Onelaco dollorqueriac vsatcen³¹ dituzte atrevituac³², merecimentu³³ bague mese-deac, ta on-eguiteac partitcen dituztenen ontasun, ta cintzotasunaz gaizqui vsatze-co³⁴; baña onelaco libertade bat, aguirian dago ceñi ofendigarria³⁵ dan, ta cein diña dan gaiztotzat euquitzeco, nola guciz contrario³⁶ viotz noble batena. Bestea da adisquidetasunaren siñalea³⁷ dana, ta dago gende noblearen portatce justu, ta zuce-nean: au bacarric deseatu³⁸ bear du aur generoso³⁹, ta ondo aciac, ceña nai izan bear deban⁴⁰ bere sentimentu, itz, ta accio⁴¹, edo⁴² eguitecoen medioz⁴³. Au errazago eguin dezan, espliatuco⁴⁴ ditugu bere aguinte, ta circunstanciac⁴⁵.

Lenengo billatu bear du ocasio⁴⁶, edo modua agradatze-co, edo gusto emateco bere igualai, honratuco ditu ez honra ceremoniazco, edo campocoarequin, ezpada^b honra cariñoso⁴⁷, ta barrengoarequin, combeni⁴⁸ dan becela eguiazco adisquiden⁴⁹ artean. Beti euquico du presente⁵⁰ ecen, andiagoaquin eranzuquida^c cortesean vicitze-co becela, bear dirala eduqui onelacotzat ocasio, ta dempora guztian; ala ere bere

1. iracurgaya. 2. dà. 3. azpikoa eta gainekoa, biak irakurtzen zailak: gainean *maitagarria* edo jartzen du; azpikoa *amagarria* ote? 4. dà. 5. andiagoaren. 6. neurrira. 7. errecoloac. 8. cer. 9. lén. 10. eztirá. 11. bacarric. 12. *naturalaren* autrean Aranac *izaqui edo*. 13. adieracitzeco. 14. ceñac. 15. dà. 16. auqueratzeco. 17. berecitu. 18. dà. 19. *comunicatcen debana* kendurik, horren ordez *eracusten ta eguiten duena* eman digu Aranac. 20. ura. 21. usatcen. 22. dute. 23. bertutearen. 24. oitura. 25. dà. 26. *servitcen debana*-ren ordez *izan oi dana* idatzi du Aranac gainean. 27. hutsa, agian: *aitzaquiatzat* behar du. 28. *noiz-nai* dio Aranac *ocasio guztietan*-en ordez. 29. betetzeco. 30. asmoac. 31. usatcen. 32. atrevituac. 33. merecimentu. 34. usatzeco. 35. gaizqui-icusia. 36. contracoa. 37. señaleara. 38. opa. 39. biotzoneco. 40. duen. 41. *ta accio* ezabatur dago. 42. horrenbestez ondoko *edo*, *ta* bilakatu digute. 43. bidez. 44. azalduco. 45. ingurucoac. 46. bide. 47. cariñoso. 48. bear. 49. adisquidèn, azentuz. 50. jaquifnean.

(a) *berezquigarria*: "distintivo" Larramendik.

(b) *ezpada*: hona lehen aldiz. Ikus *baicic*, 3. Lecioa. f.

(c) *eranzuquida*: Larramendik "correspondencia".

igualaquin eranzuera beguiratuan vicitzeco⁵¹, bear ditu eduqui guztian bera aintzat. Da⁵² descortesia gucziz arrotceraco bat, persona igualen compaña⁵³ baten⁵⁴ preten-ditcea⁵⁵ andiagotzat eduqui dezen⁵⁶, edo nai izatea zucendu guztiaz berac nai de-ban⁵⁷ becela. Ezta descortesia chiquiagoo icheden eraguiteda besteai ots eguindaco orduetan, deseaten debala⁵⁸ besteac bere gustoaren mendean euquitcea, emanaz bere buruari gauzaric onenac, edo eguiñaz bera beste gucien Maisu, ta contraesale. Baldin adisquidetasunac ematen baditu ceremoniac, quentcen ere ditu mendetasun, ta auqueren itz inguruac: argatic da⁵⁹ sarri gustosoagoo igualen arteco izqueta, ta jolasa, desigualen artecoa baño. Baña izqueta oec diran jostatuenac izanagatic ere izan bear dute onac, ta honestoac; onetaraco conveni⁶⁰ da⁶¹ ematea cortesiaren⁶² errequelaren batzuec, ez nasteco⁶³ aetan vtci⁶⁴ oi diran libertadeac.

Eguiazco adisquidetasuna, ceña batez-ere batcen dan persona igualen artean, eraçarten da edo accidentez⁶⁵, edo auquerez, eta ez da guchitan guertatcen oboa izatea vra⁶⁶, ceñean pensatcen ez guenduan. Eracarrita guero atseguin, ta mesedeac berotu^d, ta irauñ eraguiten diote: lenengoarequin jarten guerala besten iritciaren erara, decente⁶⁷ dan adiaña: ta bigarrenarequin adierazotcen diegula, gu ere aenzat gaionac^e guerala. Mesedeac escatcen ditu condicio⁶⁸ bi: lenengoa, on eguin dezagula aldegun gucian, (ceña dan guizonaren perfeccio, edo osotasunaren andienetic bat): bigarrena jaquin dezagula esquerrac ematen. Oneguitea da⁶⁹ acto⁷⁰ ontasuneco bat, beti obligatcen⁷¹ eztebana⁷²; baña meseden⁷³ esquerrac ematea da⁷⁴ justiciaco, edo derechoso⁷⁵ obra, ceña izan bear duen aimbat gueiagoo mesedeac baño, nola dan obligacioz⁷⁶ portatzetic obligacio bague⁷⁷ portatzera dagoan diferencia⁷⁸.

Eguia da asco personatan⁷⁹ egoquiagoo dala correspondencia⁸⁰, onza baten parteric chiquienarequin, beste asco personatan gai onen beronen onza ascorequin baño; baña naste corritcen^f dala ere, bear diegu beñicbein aguertu esquerra, vorondate⁸¹ onaren campoco señaletic andienaquin. Au da⁸² eranzuteco modu bat aitzaquiaric utcitcen eztona esquer gabecoen tropa nazcagarriari, ceñizuec vgari⁸³ dauzcan munduac, cergatic eranzuera ona da⁸⁴ dan pobrenari⁸⁵ ere faltatu⁸⁶ ecin zayon moneda⁸⁷. Alaz guztiaz ere, mesede eguiten debanac⁸⁸ ezti beguiratu bear eranzuerari, cerren baldin eguiten ezpadu vorondatez⁸⁹, ta doan, edo eranzuten badio guero esquer guchicoa danari, guchituco du gucziz asco berac eguindaco mesedearen gloria. Eta ala euqui bearco du presente⁹⁰ aurrac bere igualaquico tratu oneraco, adisquidetasuna ezagutcen dala firmetasunetic, ta berac ematen dituan favoreco⁹¹ fruetetic⁹². Oec

51. bicitzeco. 52. Dà. 53. lagundi. 54. *baten* kendu eta *batean* idatzi du Aranak, aurretik, *lagundi*-ren osagarri, edo *guizarte* eratzekirik. 55. nai izatea. 56. decen. 57. duen. 58. *opa duela* dio Aranak *deseaten debala*-ren ordez. 59. dà. 60. berra. 61. dà. 62. *errequelaren* aurrean *arau* edo sartu du Aranak. 63. ez dakit ez ote duen *nasteco* ipintzen: hala modukoak baditu testu zaharrak bizpahiru, gero ikusiko dugunez. 64. utci. 65. edo *accidentez* kendu eta *vstegabis* ezarri du bigarren eskuak. 66. ura. 67. ondo. 68. gauza. 69. dà. 70. eguintza. 71. beartzen. 72. ez duena. 73. mesedén. 74. dà. 75. bearrezco. 76. bear becela. 77. *obligacio bague* ordez *bear ez becela* jarri du Aranak. 78. desberdintza. 79. azken silaba ilun dago, baina *personatan* irakurri behar bide da: ikus geroxeago. 80. trataera. 81. borondate. 82. dà. 83. ugari. 84. dà. 85. pobrenari. 86. paltatu. 87. dirua. 88. duenac. 89. borondatez. 90. *euqui bearco du presente*-ren ordez Aranak *jaquin beza* ezarri du. 91. *favoreco* ezabatua dago. 92. horren ordez *on* eratziki du Aranak *frutu* ondoren.

(d) Zizeronek esana: "Quamquam confirmatur amor et beneficio accepto..."

(e) *gaion*: edo *ongai*. Etxeparek *deuskai*.

(f) *naste corritu*: nahasi ibili edo ote?

bada, batezere, dirade lau: lenengoa da libertade cintzo, ta isilcor bat, ceñarequin erriera eguingo dien bere adisquidearen faltai, ceinzuetic⁹³ emendatu⁹⁴ bear duen: bigarrena, gozotasun, ta biguntasunezco tratu sencillo⁹⁵, ta confiazaz⁹⁶ betetaco batequin, nundic datorren alcarren arteco consejua⁹⁷ eguitecoetan: irugarrena, animo⁹⁸ zucen bat artuerazotcen diguna vicitasunarequin⁹⁹ ausente¹⁰⁰ dagoan lagunaren defenza¹⁰¹, bera maltratatu nai debenen¹⁰² contra, alabatuaz lecu guztietan, ta aguertuaz bere etsaien damuz bada-ere, bere prenda onac berritzeco, irauneraguiteco, ta gueitzeco bere estimacio ona: eta laugarrena, servitzeco¹⁰³ arrimo, ta consuelotzat¹⁰⁴ bere atsacabetan. Onetan dago eguiazco adisquidetasuna, ceña gauzaric estimagarriena, gozoena, ta gairic onena, mundu onetan alcarraquin¹⁰⁵ izateco; ceña euqui bear deban¹⁰⁶ aur virtuoso¹⁰⁷, ta ondo aciac.

Seigarren lecioa¹

Garbitasunaren, ta apaintcearen gañean.

Janci, ta guero aurra garbitu, ta orraztucio da² egunero; moztucio ditu azcalac ala bear bada, ta garbitucio du soñeco, edo erropa janci bear debana³. Gosaldu, edo amorzatu baño len⁴ emango dizte egun onac bere gurasoai, aydeai, edo Maisuari, ceñaren amparupean dagoan, ta errezatucio ditu goiceco oracioac⁵, señalatuac dauden becela ipiñi degun liburuan^a. Baldin amorzatcen dagoala manchatucio balu arpeguia, edo escuac, biurtucio da⁶ berriro garbitcera, bere lanetan jarri baño lenago. Oec eguiten dagoanean gordecio ditu garbiro darabilzan liburuac, planac, ta beste gauzac. Ezta garbitucio, ta ez igortcico besteren aurean chistuarequin, ta beste gauza moldegabeaquin; eztu ere artucio escuetan bera loitu dezaquean gauzaric. Eztitu ere loitucio besteac, ez ditu ere ciricatuco erac eguin ezen. Ez esquiñico, ta ez artucio du^b muchicatuta, edo loituta dagoan janariric, ta ez dio ere emango, ta ez artucio pañuelo sudura⁷, edo musuac garbitzeco. Ez dio escuric ipiñico, ez vsai⁸ eguingo, ta ez probatucio bera baño andiagoren batec jan, edo edan bear deban⁹ gauzari. Procuratucio ere du¹⁰ escolan ez manchatcea¹¹ tintaz, chistuz, edo beste gauzarequin besteren liburuac, muestrac, edo soñecoac, ez da ere besteac manchatu¹² deiquioen^c berari, contu ematen diola Maisuari baldin peligroric badago.

93. ceñetic. 94. alde eguin. 95. eroso. 96. batetik *-n-* erantsi eta bestetik *-f-* ordez *-p-* ipini diote: hartara *compianzaz* gertatu da. 97. esate-ona. 98. gogo. 99. bicitasunarequin. 100. bertan ez. 101. onore-gordetza. 102. dutenen. 103. serbitzeco. 104. pozgarritzat. 105. hemen *alcarraquin* dago garbi garbi idatzia. 106. duen. 107. birtutetsu.

1. iracurgaya. 2. dà. 3. duena. 4. lèn. 5. *-ac* kendu eta *ta erreguac* sartu du Aranak. 6. dà. 7. sudurra. 8. usai. 9. duen. 10. *Procuratucio ere du-*ren ordez *Contuan ibill bedi ere* ipini du Aranak. 11. horrenbestez *manchatcea manchatceco-z* zuzendu du. 12. *manchatu* honetan ere eskua sartu du; *-tu* ondoren beste zerbaiz zegoen idatzia eta ezabatu egin dute.

(a) *ipiñi degun liburuan*: beraz bazuten mutikoez beste (euskal?) libururen bar otoitzak egiteko. Hiru lerro beherago "darabilzan liburuak" ere aipatzen dira.

(b) *Ez esquiñico ta ez artucio du*: esamolde bikaina, gramatiketan bakan aipatua, ezezko bi perpaus lotzen dituen: *ez jan eta ez edan du* bezalakoa. Beheraxeagoko *ez dio (ere) emango, ta ez artucio-ren eta Ez dio (...)* *ipiñico, ez usai eguingo-ren* antzekoa, baina ez berdina. Biotako lehenean lehen perpausak du adizki laguntzailea; bigarrenean ere bai eta honek gainera *ta* falta du. Hirurak halere Erxepareren beste hura ez bezalakok: "Ez galdu da, ez galduren zure gomendukotik" (II, 102).

(c) *deiquioen*: hots, *diezaioten*. Erro biak (*-za- eta -gi-) erabiltzen ditu.

*Zazpigarren lecioa*¹

Escolaco modestia², ta posturaren gañean.

Aurrac gosaldu, edo amorzatura beste echecho eguitemo, edo lanac eguinda, mun eguingo die bigarren aldian escuan bere gurasoai, edo aydeai, ta ezpaldin badauque cer aguindu, despedituco da berac gandic³, ta artuco du beren bendicioa⁴ escolara juateco. Juango da⁵ bidean guelditu bague, ta motivoric eman bague⁶ bere itz, edo accioaquin⁷ gaizqui acitzat eduqui ez decen⁸. Escolara allegatutacoan, alabatuco du Virgüña Santisimaren⁹ garbitasuna, ta conturatuco da¹⁰ sartcen dala echeric errespetagarrianean, cerren dan aciera onaren biltoquia, ta doctrina¹¹ onaren jarlecuia^a. Lenengo eguin bear deban¹² gauza da¹³ jarri belaubico Jaunaren, edo Maria Santisimaren¹⁴ Imagina¹⁵ escolan aurquitcen danaren aurrean, ta oei oracio¹⁶ labur bat eguinic, arguia, ta aciertua eman deguioten^b egun artan virtutean¹⁷, eta jaquin-durian aprobechatzeco¹⁸ intencioarequin¹⁹: mun eguingo dio Maisuari escuan, ta eguñaz cortesia humilde²⁰ bat berari, ta bere icaslagunai juango da²¹ bere lecura isilic, ta eguingo du²² berari dagoquiona, ta aguinduric daucana. Ezta juango beñere Maisuagana²³ embusteria, ta guezurraquin, ez besteri jaso falso testimonioric²⁴, ta ez poztu oen castiguaz. Baldin ezagutuco balu icaslagunembategan edoceñ falta andi, contu emango dio Maisuari isilic, cenzatu dezan.

Eztio iñori contatuco echean cer²⁵ pasatcen dan, ta ezta ere echean escolan pasatcen danic, baldin emendic etorrigo bada lecu batean, edo bestean izquinde, edo enredoren bat²⁶. Bere aoac, beguiac, eta beguiac²⁷ ez debe²⁸ aguertu bear besteren onaren damutasun, ta tristuraric; cerren embidia²⁹, ta venganza³⁰ ez diran bacarric lotsagabequeric Maisuaren aurrean, baita ere pecatu castiguric gogorrena mercei debena. Ezta itz eguingo Maisuaren aurrean galdetua izan bague, baño³¹ baldin onec galdetuco balio, jaiquico da³² erantzuteco: orobat eguingo du escolan sartu, edo irteten danean, edo beste persona edade, edo errespeto andiagocoen artean. Traratuco ditu gozotasunarequin, ta cortesquiro icaslagun guztiac, ta ezta leiatu, aserratu, ta gaizqui itz eguingo beraquin. Baldin Maisuac eguingo balu celatari, lagunduco du escolaco ordena on, ta paqueraco, aguertu bague oniritci gueiegui, edo venganzaric³³, falta, edo gueieguirembaten contua devanian³⁴. Alabatcen danean Jaungoicoa, edo Ama Virgina, edo errezatcen danean erlujuco Ave Maria, largaco du bere eguitecoa, ta errezatuco du devocioz³⁵, ta arretarequin. Obedecitu³⁶ bear du Maisuac

1. iracuraldiya. 2. modutasun. 3. *despedituco da berac-gandic* kendu eta *agur eguingo die* ezarri du Aranak. 4. *bendicioa*-ren ondoren, lerro ganean, hau guztiau eratziki du Aranak: *aurrena mezatarra albadu ta izan ezpada, ta guero*. 5. da. 6. *motivoric eman bague*-ren ordez *cintzo ibilliric* ipini du Aranak. 7. eguiteacgatic. 8. dezaten. 9. chit Santaren. 10. da. 11. jaquinquizon. 12. duen. 13. da. 14. Virgüñaren. 15. Iduri. 16. *edo escari*, erantsi dio Aranak. 17. birtutean. 18. aurreratzeco. 19. *asmoarequin*. 20. humill. 21. da. 22. du. 23. edo Eraculuslagana. 24. *aitormen gaiztoric* ipini du Aranak *falso testimonioric* ezabaturik. 25. cer. 26. *enredoren bat*-en ordez *esamecic* (sic!) idatzi du Aranak. 27. hala idatzi bide zuen kopiatzailleak lehenik, hitz bera bi bider ipinirik; oharturik *eta beguiac* ezabatu eta *ta accioac* idatzi zuen ganean; gero Aranak *eguiteac* jarri zuen *accioac* kendurik. 28. dute. 29. imbidia. 30. damu charra. 31. baño. 32. da. 33. bengatu nairic. 34. batetic *debanian*, b duela, osatu zuen batek; gero horren aurrean *ematen* sartu; azkenik Aranak *duenean* idatzi zuen *debanian*-en ordez. 35. edo jayeraz. 36. hor ere ibili da inoren eskua *obeditu* edo ipini nahirik, baina ez du erabat azpikoa ezabatu.

(a) Horra eskola zer den poliki esana: "Aciera onaren biltoquia ta doctrina onaren jarlecuia".

(b) *deguioten*: lehenxeagoko (ikus 6. Lecioa, c) *deiquioen* bera, hemen -gui- osorik duelarika eta -qui- falta.

adierazo artean, bada seta aguertcea da eguitea bere burua castigu andiaren culpa-dun. Eztu iñoizere juramenturic eguingo, ta ez maldicioric³⁷ botaco, cergatic ecin sufri³⁸ litequean descortesía danaz gañera, dan ere pecatu escandaloso³⁹, ta izugarri bat, ceñac arrastatcen dituan gaizto asco infernura⁴⁰. Ez du⁴¹ faltatuco⁴² beñere bere culpaz escolara⁴³, eztu⁴⁴ ere jango⁴⁵, eta etcinda egongo an, cergatic lecu ain reverenciazco, ta⁴⁶ errespetagarrian cortesiaren contra eguiten dan edoceñ faltac, mereci du errierta, edo lotsaguera gogorra. Ordua acabatcen danean, ta Maisuac escolatic irteteco licencia⁴⁷ ematen duanean, muñ eguingo dio escuan⁴⁸, ta juango da⁴⁹ bere echera modestiaric⁵⁰ andienarequin. Echera juan ta bereala alabatuco du Jaungoicoaren, ta bere Ama Santisimaren⁵¹ icena, eta bere gurasoai, edo aydeai escuan mun eguin da, egongo da⁵² bertan arratsaldean escolara biurtzeco ordu señalatura artean. Echetic escolaraco irten baño len⁵³, artuco du bere gurasoen bendicioa, ta cer aguin-duric ezipadauque⁵⁴, irtengo da⁵⁵ oen licenciarequin⁵⁶, juanaz escolara, egonaz, ta biurtuaz goicean esan guenduan modu artan bertan.

*Zorcigarren lecioa*¹
Conversacioaren² gañean.

Nola aurren pensatce guchi, edo laburrac itz eraguiten dien ascotan bear baño gueiago, ta aldan zucen-bideric gueienac emanagatic ere eztiran beñere capazac, edo³ bear añaocoac izango bear dituztenetaraco, emango ditugu oraindic beste asco ondorengo lecioetan⁴, ta ez guchi casic len eman diranen eracoac, oei eracusteco noiz, ta nola itz eguin bear deben⁵ irtengabe moderacioaren⁶ mugabarruetatic.

Hitzac⁷, bada, izan bear debe⁸ neurtuac, modestoac⁹, deseo¹⁰ gueiegui, vanidade¹¹, ta choraqueria gabeac. Izquetac izan bear du libre, ta alegrea¹², lotsagabequeria, ta arintasun baguea: gozoa, ta ederra, apainqueria, ta estudio¹³ baguea, ta egoquia itz eguiten zaten personenzat. Ez da¹⁴ itz eguin bear ez altu, ta ez baju, ta ez andren¹⁵ modura, cerren dan gorrotagarria indar eguite gucia itz, eta accioetan¹⁶. Ez dau¹⁷ vsatuco izqueraric, itzic, ta beste gende bajuaren itz eguiteco moduric, eztu ere motivo¹⁸ bague farreric¹⁹ eguingo, ezta ere aoa zabalac eduqui itzic eguin bague. Ez du iñor percatu^a, ta tristetu bear itz min, arro, ta despreeziocoaquin²⁰. Isillic eduqui bear du ez esateco aguinu citzaiona, edo oquerrembat ecarrico debala²¹ ezagutcen deban²² vra²³. Seguitu errietaco costumbrea²⁴ personen tratamentuan, informatuaz²⁵ lenago nolacoa izan bear deban²⁶. Eztu beñere itz eguingo bere burua-

37. birauric. 38. eraman. 39. escandalozco. 40. inpernura. 41. Ez ta. 42. gueldituco. 43. horrenbestez *bage* erantsi behar izan du Aranak, *faltatuco*-ren ordez *gueldituco* sartzean. 44. *ezta* ipini du norbaitek ondoko *egongo*-ri dagokiola, 45. eta *jango* ordez *jaten* idatzi: hots: *jaten* egon eta *etcinda* egon. 46. *reverenciazco*, ta ezabatu egin dute. 47. baimena. 48. *oitura bada*, erantsi dio Aranak lerro gainean. 49. dà. 50. modutasunic. 51. guciz Santaren. 52. dà. 53. len. 54. ezipadauque. 55. dà. 56. baimerequin (sic!).

1. iracurgaya. 2. Itzquetaren. 3. *capazac*, edo kendua dago. 4. iracuraldietan. 5. duten. 6. modu onaren. 7. *Itzac*, b kendu diotelarik. 8. dute. 9. moduzcoac. 10. antuste. 11. arrotasun. 12. *alegreac*, itzuri zitzaion kopiatzaileari eta gero -c estali egin du. 13. losincha. 14. dà. 15. andren. 16. eguiteetan. 17. hemen ere, gorago bezala, *deu* edo *dau* zegoen, dirudienez, idatzirik. 18. ecer. 19. parreric. 20. sentitzecoaquin. 21. duela. 22. duen. 23. ura. 24. oitura. 25. *jaquiñic aurrez eta sartu* du Aranak *informatuaz*-en ordez. 26. duen.

(a) *percatu*: "satirizar" Larramendik.

gatic estimacio²⁷, ta alabanzarequin, ta ala bear bada eguin beza moderacio²⁸ guciz andiarequin. Norbaitec bere aurrean alabatcen debanean²⁹, eman beguio alabanza au itz eguiten debanaren³⁰ ontasun, ta cortesiarri. Andiagoen aurrean ezta valiatico³¹ chanchaqueta farregarri³², ta chocarreriaz besteai farre³³ eraguiteco, cergatic diran despreciagarriac. Eztu iñoiz itz eguingo queñuz bufoiac becela, eztio estimacio³⁴ gueiago emango³⁵ aurrean presente³⁶ dagoanembati, vtcitcen³⁷ debala³⁸ desairaturic, edo eracaizturic^b beste aurrean dagoana. Eztu berdindu bear persona errespetoz-corequin gauza³⁹ baju, ta despreciagarriric⁴⁰, eztu ere erizmatuco^c, edo marcatuco criaturen edertasun, edo ichustasunic, ez eta beren gorputz, edo talleco osotasun, edo faltaric, cerren dan Jaungoicoaren erregalao, eta ez daucan guizonac bere escuan bere burua formatu⁴¹, edo eguitea. Eztu iñor ofendituco⁴² bere itzaquin, ezta motivoric⁴³ eman ere quejatzeco; itz eguin beza ondo guztia-gatic alabatuaz, ta beragatic modestia⁴⁴ guziz andiarequin. Disimula⁴⁵ beza cortesia, edo izqueraren edocein falta, ta ezagutuaren guezurra dala, ez dio aditcen⁴⁶ eman bear ezagutcen debala⁴⁷ guezurra dana onela portatcen dan personari: servitu⁴⁸ beguio bacarric gobiernutzat⁴⁹ aurrera-coan, ta trata beza beguiratuaz cintzoro. Injuriatcen⁵⁰ badebe⁵¹ arrazoe⁵² bague, sufritu⁵³ beza aldeban⁵⁴ guztia, ta itz gozatsu, ta cortesaquin eman beguie bere descargua, burla eguiten diotenai, ta procura beza paquetcea. Norbaitec itz eguiten dionean, eztio beguiratuco goitic bera, erregistatzeco becela, eztu ere siñuric eguingo beguiaquin⁵⁵, aoarequin, buruarequin, etc., cergatic dan cortesiarren falta erreparagarri bat. Eztu giratuco burua beste aldera norbaitec itz eguiten dionean; baña baldin berac eguiten badu desberdinac diran ascorequin, viurtuco du diñaena^d danaren aldeara, itz eguiteco moduan becela; baldin eren artean andiagoric eypadago, biurtuco du burua bein batzuetara, ta bein bestetara; ta baldin aec izquetan daudela aetara allegatuco balitz itz eguitera, eztie galdetuco ceren gañean ceben⁵⁶, ezta ere empeñatu au jaquiteco.

*Bederatcigarren lecioa*¹

Maian eduqui bear dan cuidadoaren² gañean.

Iñoizco demporan eztu guizonac egon bear obeto beregan Maian baño, cergatic an gorde bear dituan accio diferente³ asco, quentceco frenu-baguetasun, ta moldacaitzqueria guztia. Ta ala escusatu bear ditu escuaquico, beguiaquico, ta gorputzarequico accio guztia, aditcen eman-gabe gosea, gula, edo animoaren⁴ eciñ-euquia. Eztu escogituco⁵ jarlecuric onena, ta ez artuco lenengo lecu andiagoen aurrean;

27. andiuste. 28. modurasun. 29. duenean. 30. duenaren. 31. baliatuco. 32. parregarri. 33. parre. 34. onore. 35. bere sartu du aurrean baino lehen. 36. ezabatua dago. 37. utzitcen. 38. duela. 39. gauza-ren azpian beste zerbait zegoen, agian, baina ezin irakur daiteke. 40. guchicoa. 41. zucendu. 42. caltetuco. 43. bideric. 44. modu. 45. Estali. 46. aditcera. 47. duela. 48. serbitu. 49. gubernutzat. 50. Erasotzen. 51. badiote. 52. arrazoe zioen azpikoak, gainekoak arrazoi. 53. eraman. 54. alduen. 55. hala dio azalekoak, zenbait zirriborro gorabehera. 56. zuten.

1. iracuraldia. 2. contuaren ipini zuen lehenik Aranak, gero ordea -aren kendu eta ta moduaren erantsi: contu ta moduaren. 3. accio diferente-ren ordez eguinquizun mueta eman digu Aranak. 4. griñaren. 5. artu, dio Arananenak, -co ipintzea ahazturik.

(b) *eracaiztu*: "deformar, desairar" Larramendik.

(c) *erizmatu*: "criticar" Larramendik.

(d) *diñaena*: ahal duen dignena, alegia.

baña eztu ere leiatua izan bear aguintcen dioen lecuana jarteco. Partituco du oguia berari tocatcen zaionean, edo artuco du partitua. Eztitu ucalondoac⁶ Maiaren gañean paraco^a, ez curutzatu escuac besteren aurretic. Escusatu beza aldeban⁷ guztia estula eguita, chistua botatcea, musuac garbitcea, vsañac eguita, ta baldin precisoa, edo⁸ premiazcoa bada, eguingo du moduric onen, ta guchien erreparatuco dutenean. Eztu beñere atz eguingo, ta ez igortcico, cerren dan moldegabetasuna. Cerbair beretzat artcea, edo andiangoac baño len⁹ jaten asitcea da¹⁰ erreparagarria. Eztu beñere itzic eguingo Maian galdetu, edo itandu bague, ta baldin¹¹ galdetcen badioe, eranzungo die laburquiro, ta modestiarequin¹², baña ezpañac garbituric lenengo, ta aon¹³ ecer eztaucala. Ezta iñoiz aserratua aguertuco servitzarienzat¹⁴, cergatic dan descortesia ain moldacaitza, nola dan matralla biaz presaca jatea, bocadu bat artcea bestea irintsi baño len¹⁵, ta escuac loitcea, ez baliatceagatic tenedore, edo cucharaz.

Manchatcea, edo isuritcea salda, ardoa, edo vra¹⁶ zamau, ta servilleten gañera, da¹⁷ sufritu¹⁸ ecin¹⁹ litequean descuidoa²⁰: au erremediatzeco²¹ macurtuco da peligroric badago, ta ez ditu beteco vasoa, ta cuchara ambesteraño, nun isuri ditequean. Delicadeza, ta erguelqueria jan, ta edanean, da²² nazcatzecoa mutil bategan. Platerac otsarequin garbitcea da²³ beste guztia centinela²⁴ ipintea ezagutzeco bere aciera on guchia: Oguiaz igorcitcea, da²⁵ moldacaitzqueria andia; baña miarequin miatztea^b oec, edo cuchara, da²⁶ lotsagabequeria. Jatecoa artcen da²⁷ escuico escuarequin, ta baldiñ bada tenedore, edo cuchilloaren laguntasuna bear deban²⁸ gauzarembar sugetatceco, edo partitceco, artuco du²⁹ cuchilloa escuico escuarequin, ta tenedorea ezquerrarequin, baña ez iñoiz ere tenedorea³⁰. Etzate ezurrai ateraco muña, ezta ere ortzaquin arrascatu, ta ez escuan artu ere: eztio eguingo beste gauzaric araguaia cuchilloarequin quendu, ta tenedorearequin eramatea baño. Itastutcea^c, putz eguita, ta otsarequin jatea da³¹ moldegabetasuna. Moldegabea ere da³² frutaren ezurrac ausitcea ere ortzaquin, edo cuchilloarequin. Vtcico du³³ gueiegui izugarri bat dan becela beatzac meaztcea^d, beroari aice ematea, ortzaquin pusquea quendutaco oguia, edo araguaia besteac jaten deben³⁴ plateran ifintea³⁵, jana irabitutcea^e, aoa beteric daucala, edo garbitu gabe edatea, eta janari diferenteac³⁶ nastcea. Frutaren aranza, azalac, ta ezurrac ipiñico dira plateraren ertcean, aotic erorten vti bague. Oguiaren azala mamia utcita jatea da³⁷ descortesia; ta moldacaitza, platera cucharara iraulitcea, jatecoaren coipe, edo licura guztia aitu artean. Ardoa edatea mutilchiquiac da³⁸ erriertagarria, ta are gueiigo ardoaganaco aficio³⁹, edo señaleac ematea. Vaso⁴⁰ andia darabilienac eztu chupatuco azquenengo tantaraño, ez edango queraldzica^f, ez beguiratuco gora, eztu ere botaco eran bear deban⁴¹ baño gueiigo, ta garbituco ditu

6. ucalondoac. 7. alduen. 8. *precisoa* edo kendua dago. 9. lén. 10. dá. 11. ala baldiñ? 12. modutasunarequin. 13. sic! 14. serbitzarienzat. 15. lén. 16. ura. 17. dá. 18. eraman. 19. ala ecin? 20. utseguita. 21. *au erremediatzeco*-ren ordez *orretan* ez *erortzeco* asmatu du Aranac. 22. dá. 23. dá. 24. arretan. 25. dá. 26. dá. 27. dá. 28. duen. 29. dú. 30. Aranaz besteac *tenedore* kendu eta *cuchara* ipini digu, zentzuak eskatzen duenez. 31. dá. 32. dá. 33. dú. 34. duen. 35. ipintea. 36. *diferenteac* ezabatu eta horren ordez *modu asco batean* ezarri du Aranac. 37. dá. 38. dá. 39. eresi. 40. Baso. 41. duen.

(a) *paraco*: lehen (ikus 1. Lecioa, a) *paravic* bezala.

(b) *miarequin miatztea*: alegia, mihiaz miatzu ("meatzu" dio geroxeago).

(c) *itastutcea*: Larramendik "jadear".

(d) *meaztcea*: hots, *miaztea*, oraintxe esan bezala.

(e) *irabitutu*: edo *irabiatu*.

(f) *queraldzica*: alegia, keraldia edo geldialdiak eginez.

españac eran⁸ baño len, ta eranda guero. Eztu vtcico⁴² vaso⁴³ asco ezpadaude ardoric batere, besteac edan decen; eztu ere botaco, cerren dan gente moldacaitzena botatcea. Eztu escatuco deadarrez beñere edatecoa, ezpada eguiñaz servitzariai queñu chiqui bat. Baldin⁴⁴ costumbrea⁴⁵ bada brindatcea, egingo du tocatcen zaionean. Convenico⁴⁶ da⁴⁷ ez izatea azquenengo servilleta doblatcen, edo janari vzten⁴⁸; baña ez beñere alde eguin andiangoac eguin artean. Norbaiti cerbait ematen zaionean izan bear du onetic, ta plater garbian, ez beñere berac jaten deban⁴⁹ tenedore, edo cuchararequin. Bestenzat ebaquitcen baldin badu, jaquin⁵⁰ bear da⁵¹ nola, ta cer parte, edo pusca gorde bear diran persona diñagoenzat. Frutai azalac quenduco dizte, lenago ezpadauzque quenduac, ta cuchilloarequin partituaz, artuco du parte bacoitza tenedorearequin, baldin legorrac ezpadira, nola diran inchaurre, picoac, vrrac, etc., ecen orduan artuco ditu escuico escuco beatz bi, edo irurequin. Eztu lenengo beñere luzatuco platera jatecoa artzeco, ezpada persona andiangoac artu ezquero. Eztio iñori eraoquico^h jan, edo edan dezan⁵², bada da⁵³ ehecho Jaun, edo Andreaen eguitecoa; ceinzuec ere eguin bear ezteben⁵⁴ arpegui alegre batequin baicic, ta ciricatuzaz itzez noizbaic conbidatua. Ipinten ez danean cuchara andia, plater jatecoa datorrenean, ta mudatcen ez danean bacoitzac maian daucana, eztu sartuco plateran bere cuchara lenengo garbitu gabe. Eztu iñoiz muchicatuco fruta guztia, ta ezta ere oguiaren pusca osoa. Da moldacaitza busti, edo sartcea saleroan, edo⁵⁵ gatz-oncian araguaia, edo janaria, edo gatza beatzaquin artcea: baldin bear badu, ateraco du cuchilloaren puntarequin, ta ipiñico du plateraren esquiña baten. Fruta, edo beste gauzaren bat bolsilluan eramateco gordetcea, ezta permititua, edo utcia gente errespetocoen artean; baña baldin emango balioe aurrari, artuco du egon gabe, esquerrac emanaz. Azquenic, jaiquitceracoan, emango ditu gracia⁵⁶, erreverencia eguiñaz persona andiangoai, ta Sacerdoteric badago convite⁵⁷, edo maian, muñ egingo dio escuan bere gurasoai becela. Beste gañeraco ceremonia, ta cortesia guztiac, ceñac vtcitcen ditugun ez asco luzatceagatic, icasico dira erreparatuaz, ta esperienciarequin.

*Amargarren lecioa*¹
Paseoaren gañean.

Aiñ gaizqui dirudiana da² paseo presacacoa, nola astuna, equinarteduna^a, ta emacumena. Gorputzari eraguitea batera, ta bestera, oñac arrastaca eramatea, edo zutegui juatea, da³ gravetasun⁴ farregarri⁵ bat, aguertcen debana⁶ bacoitzaren vanidadea⁷, ta bere buruco arintasuna. Sartcen danean jardin, edo eche icusgarrirembaten, izango da⁸ descortesia erabiltea escuaquin aldacorrac^b, eta alajac, edo artcea fruta, edo lorac jabearen licencia⁹ claru bague. Ezta beñere gueldituco aurra persona

42. utcico. 42. baso. 44. ala baldin? 45. oitura. 46. Sayatuco. 47. dá. 48. uzten. 49. duen. 50. jaquin seguruago. 51. dá. 52. dezan gabe lehen beste zerbait zegoen azpian idatzirik. 53. dá. 54. ez duten. 55. saleroan, edo kendu egin dute. 56. esquer-onac. 57. combite.

1. iracurtza. 2. dá. 3. dá. 4. grabetasun. 5. parregarri. 6. duena. 7. choraqueri. 8. dá. 9. baimen.

(g) eran: hau da, edan.

(h) eraoqui: goragoko (ikus 3. Lecioa, e) eragogui berbera.

(a) equinarteduna: Larramendik "artificioso".

(b) aldacor: lehengo (ikus 3. Lecioa, c) aldagarriac bezalaxe "muebles".

andiaquin dijoanean, baicic berac guelditcen diranean; ezta ere aurrera juango, ta ez aequin batera, edo berdin, ezpada piscabat atceti^c; ezta biurtuco lenengo igualen artean ere, ta au eguiten debanean¹⁰ izan bear da¹¹ besteai espaldac¹² emango ez dizten moduan. Baldin igualen artean paseatcen badebe¹³ iruc alcarraquin, giratcean artuco du¹⁴ erdia escuico aldetic cijoanac; baldin lau badira, campoco aldeaco^d biac sartuco dira erdian iñori espaldac¹⁵ eman bague. Onela eguingo debe¹⁶ calean paseatcen debenean¹⁷ ere¹⁸, baldin biurtu, edo giratu bear badebe¹⁹; baña baldiñ badira iru errespeto diferentecoac²⁰, artuco du²¹ bertatic erdia diñaena danac, biurtu ditecen artean, ta orduan ere emango zaio aldea leorra, ta sartuco da²² onen lecuana onen vrrengo²³ persona errespetagarria, ta onen lecuana lenago jua bear cebana²⁴. Corrica, edo lasterca juatea, edo guelditcea itz eguiten chiquiangoquin calean, andiango bacarric zai vtzita²⁵, da²⁶ descortesia: da²⁷ ere descortesia curutzatcea oñac gueldi dagoala, edo ancac zabaltcea fanfarroe²⁸, edo arroen guisan. Alde guztietara beguira juatea curiosidade gueieguirequin, arritcea, ta curutceac eguita edoceiñ gauzagatic, da²⁹ arintasuna, ta choraqueria. Ta ezta guchiago zapatatara beguira juatea; paseoaren erdian garbitcea, ateratcea premia bague pañueloa sudurra, edo musuac garbitzeco; igorcitcea onequin arpeguia, ta musua; bestea besotic artuta juatea erreacuaco mandoen anticera, ta cantatcen, edo farrez³⁰ neurrigabe. Igues eguin beza beti aurrac esanalac esanagatic onelaco campoco vanidade³¹, ta utseguitetic, ta sinistu beza cristavaren³² cortesia dala ain moderadua³³, ecen^e eztebala iñoiz farregarritasunaquin³⁵ alimentatcearen³⁶ bearric izan.

*Amaicagarren lecioa*¹
Diversioaren² gañean.

Ezta beste gauzatan aĩn ondo guizonaren aciera ona, edo charra ezagutcen, nola jocoan, ta diversioan, edo³ jostatcen. Izanic au, ta vra⁴ bacarric animoaren gozaldi on bat, precisoa⁵ da⁶ artcea moderacio⁷ guciz andiarequin, pasio⁸ gueieguiaren medioz⁹ allegatu ez dedin izatera vicio¹⁰ nazcagarri, ta galgarri bat. Beti aguertuco da¹¹ jocoan modestia¹², noblecia, ta mansotasuna, icaratu, ta tristetu bague galduagatic ere, ta ez poztu, ta alegratu beste guztiai burla eguiteco moduan irabaci arren-ere. Asco leiatcea, deadarrac, ta curutceac eguita, da¹³ gente moderacio¹⁴, ta beguirune guchicoena; ta ez da guchiago jococo cartaquin¹⁵ ernegatcea, botatcen dirala arrota-

10. duenean. 11. dá. 12. *atzeac* edo ipini du Aranac *espaldac*-en aurrean. 13. badute. 14. dú. 15. *espaldac* ezabatu eta horren ordez *bizcaraldac* ezarri du Aranac. 16. dute. 17. dutenean. 18. *ere* hori idaztea ahaztu nonbait eta gero gainean ipinia dago. 19. badute. 20. desberdiñecoac. 21. *dú* ere lerro gainean idatzia dago. 22. dá. 23. urrengo. 24. zuena. 25. utzita. 26. dá. 27. dá. 27. *panfarroe*. 29. dá. 30. *parrez*. 31. *zoraqueri*. 32. *cristabaren*. 33. *modutzua* (ala *modutsua*?) aise irakur daiteke azalean; baina azpian? *Moderadua* gure ustez. 34. *ez* duela. 35. *parregarritasunaquin*. 36. *alimentatcearen* ezabatu eta ez du horren ordez deus ere ipini; ez eta *parregarritasunaquin* aldatu ere *parregarritasunaren* (bearric izan) lagatzeko.

1. iracurgaya. 2. Jostaquetaren. 3. diversioan, edo ezabatu egin dute. 4. ura. 5. bearra. 6. dá. 7. neurri. 8. griña. 9. bidez. 10. *edo oquer* erantsi du Aranac. 11. dá. 12. modu ona. 13. dá. 14. modu. 15. *carta* edo *gauzaquin* zuzendu du Aranac.

(c) *atceti*: beste gipuzkera zaharreko testu batzutan bezala; ikus lehen (e. Lecioa, g) *atcetic*.

(d) *aldeaco*: hitz horrek *-a-* itsatsia zuen gipuzkeraz eta bizkaieraz.

(e) *ecen eztebala*: kontsekitiboaren adizkiak *-ela* aurreko perpausak ere, konpletiboa izan eta, *-ela* daukalako? Alegia: "...hain aldatua etorriko dela, ezen ez dutela ezagutuko"? Hala ote?

sunarequin maigañera¹⁶, ta oei culpa emanaz irabazten eztebalaco¹⁷, oetan balego becela jocatcen debanaren¹⁸ suerte on, edo charra. Eguiaz eracarten debe¹⁹ farrea²⁰ onelaco itz ero, ta zoraqueriac; bi biderrez maitagarriagoa diversioa²¹ batere mudatzaque^a cortesiaz egoteac eguiten deban bitartean. Esan dana asco da²² ezagutzeco, ceñiñ caltetsuac diran jocoac, lagunduac ez daudenean cristavaren²³ beguirune, ta moderacioarequin²⁴, bada sarri guertatu oida gente bildur, ta beguira-vne guchicoaren artean, enfadu²⁵, ta leiatcetatic etortea aserreac, juramentuac, ta beste gaitz andiac. Argatic igues eguin bear du beti aurrac jocatcetic mutil costumbre²⁶ charretaco, ta lotsagabeaquin, ta eztu eguingo andiagoaquin, baldiñ onetaraco asco eraoquitcen ezpadiote. Orduan ere escusatuco da, baldin ezagutcen badu, joco erabaquitcen dana dala eragotcia gure gobiernuco²⁷ legueac gandic²⁸, bada obeago da faltatcea cortesia bati, calte bague, accio²⁹ pecatudun bati atseguin ematea baño. Allegatuco balira andiagoren batzuec jocatcera bera dagoan toquiru, bereala eman bear die bere silla. Jocatcen dagoan artean eztu galdu bear descuidoz³⁰, ta beguirune bague³¹, cernen bata egozten etzaionean pamparreriari, sinistuco da bestetic deseo³² guchi daucala jocatcen debanaren³³ diversiora³⁴. Azquenic irabazten dagoala, baldiñ badaqui berequin jocatcen duan³⁵ persona errespetozcoa miñtzen dala galtcearequin, jardun bear du ordaiñdu, edo berac aguindu artean largatzeco: baldiñ galtcen badago juañ diteque biguñquiro, ta sentimenturic aguertu bague; cergatic contrara eguitea, aguintez escatcea irabazten dana, edo aguintcea ipiñi dezala nai etzebanari, edo au eguitea aztu citzaionari, da³⁶ gente sufrimentu³⁷, edo eraman guchico, ta lotsagueria zaleac diranena.

Amabigarren lecioa¹

Gutziraco ona dana da², conformatcea³ persona,
lecu, ta demboraren circunstanciaquin⁴.

Arretarequin consideratcen⁵ debanac⁶, ceñiñ dan bere estadu, ta condicioa⁷, itz eguiten deban⁸ lecuaren circunstanciac⁹, ta itz eguiten dion personari laguntzen dioen ecarrai^a, prenda, ta genioari^b, chit guchi erratuco du¹⁰ cortesiareren equieran^c. Cergatic claru dago, echean cillegui, edo ondo dan vra¹¹, eztala permititua¹² calean. Ezta ere Eleizan calean permititua dana¹³. Gutziraco ona izatean^d dago lecu, ta

16. *maigañera* estali egin digute. 17. eztebalaco. 18. duenaren. 19. dure. 20. parrea. 21. *diversioa* kendu eta horren ordez *jocu edo jostatzea* idatzi du Aranak. 22. dá. 23. cristabaren. 24. modutasunarequin. 25. gozacaizte. 26. oitura. 27. gubernuco. 28. bi hitzak lotzen dituen marratxoak ere (-) maiz bigarren eskuarena dirudi. 29. eguintza. 30. contuezean. 31. ala *bague*? 32. gogo. 33. duenaren. 34. dibersiora; eta gainera *edo jocura* erantsi dio Aranak. 35. duen. 36. dá. 37. suprimentu.

1. iracuraldia. 2. dà. 3. *artara jartzea* dio Aranak *conformatcea* kendu eta. 4. *demboraren circunstanciaquin*-en ordez *demborac escatzen duten eran* ipini du Aranak. 5. bururatzen. 6. duenac. 7. izanquida. 8. duen. 9. ingurucoac. 10. dù. 11. ura. 12. oniritzia. 13. *permititua dana*-ren ordez *ascotan eguiñ leiqueana* eskaintzen digu Aranak.

(a) *mudatzaque*: egungo *-tzeke*.

(a) *ecarrai*: Larramendik "afición, condición, inclinación".

(b) *genioari*: zer dela eta datibo hoti? Ez ote *genioan*, beheraxeagoko *consideratu*-ren rejimenari begiratu?

(c) *equiera*. Larramendik "práctica".

(d) *izatean*: ala *izatea*? Hoti "dago... bat eguitean" ulertzen dut nik.

dempora aurean euqui ezquero, bat eguitean barrembe¹⁴, ta campoa, beste persona-
ren barru, ta campoarequin, ceñari obligacioz¹⁵ edo gustoz nai zaion agradatu¹⁶, edo
consolatu. Nai izatea, antzordez^e, eguin enhorabuena¹⁷ baten pena, ta damu bati
dagocana^f, ezta choraqueria chiquiagoa, persona zar guizon, ta emacume batzuenan,
ceinzuec consideratu¹⁸ bague beren edadeari darraizcon gaucetan, ta gueiegui irudi-
naico^g deseo¹⁹ batequin jazten diran gazteric choroenac becela, ta ematen digute
diruditenez aditcera, sepulturaren vrreco²⁰ juicio gabe oec eztirala apaiñtzen beste
gauzataraco, ezpada juateco aiñ pompa andiarequin beren entierroa²¹. Argatic egoz-
tea cumplimentuac²², ta itzac gauza diferente²³ egoqui gabeai^h, da²⁴ descortesia
lotsagabe aguantatu ecin litequean bat, gende cortes, ta ondo aciaceren²⁵ artean. Ta
ala pesame, edo²⁶ damu-aldira juango da²⁷ janci honesto, ta beltzarequin (baldin
albada, cerren au dan oni dagoquiona) ta bere cumplimentuetan izango dira arpe-
guia, ta itzac besteren damuaz erruquitzen dan guizon bati dagozcanac; baña contra-
ra baldin juan bear balu atseguifñezco convite²⁸, edo enorabuena²⁹ batera, aguertuco
du bere itz, ta accio³⁰ guztietan, cembat poz artcen deban³¹ enorabuenac, edo³²
zorionac ematen dizten³³ personaren dichan. Ezta beñere presentatuco³⁴ an arpegui
illun, ta naigabecoarequin, cerren dan descortesia andia aditcera ematen debana³⁵
besteren onaren damutasuna. Aserre dagoanari eztio itz eguingo jostaquetan: tristea
consolatuco du seriedadearequin³⁶: gaisoa visitatuco³⁷ du carñoarequin, baña eman
bage remedio³⁸ adituric sendatzalleac becela. Baldiñ nagusia bada, errespetatu era-
zoco du, caridadean faltatu³⁹ gabe; baldiñ servitzaria bada, sufrituco⁴⁰ ditu nagusi-
ac, ta acordatuco⁴¹ da⁴² oetan servitzen debala⁴³ Jaungoicoa bera. Baldin chiquiagoa
bada tratatzen deban⁴⁴ persona baño, utcico du aldeban⁴⁵ guztia bere gusto, ta
atseguifñera. Eta baldiñ len⁴⁶ señalatutaco erreglen bat gordetetic icusten badu⁴⁷,
seguitzen dala Jaungoicoaren ofensarembat, edo ezegoquirembat⁴⁸ progimoari, lar-
ga⁴⁹ beza; ta eguiñ beza orobat oni darraizcon beste guertaldiac escatzen deben⁵⁰
guztitan: cergatic izanic cortesia eguiaz progimoaganaco erreverencia, ta amorioan⁵¹
fundatua, esan degun becela, cristavaren humildade⁵², ta caridadean, etzayo⁵³ vtcj⁵⁴
bear lecuric ematen cortesiaren izqueta cortes oec eman dezaquen frutuari⁵⁵, progimoaren⁵⁶
ofensa, ta⁵⁷ caltean biurtcen⁵⁸.

14. sic! 15. leguez. 16. atseguin eman. 17. ordu ona emate. 18. gogoratu. 19. eresi. 20. urreco. 21. *edo progura*
erantsi dio Aranak. 22. cumplimentuac. 23. ecer. 24. dà. 25. *aciac eren*, izango da agian. 26. *pesame*, *edo* kendua dago.
27. dà. 28. conbite. 29. *edo enorabuena*-ren ordez *ordu on*, *edo ongui-etorri* ematen digu Aranak. 30. ibillquera. 31.
duen. 32. hemen *enorabuenac*, *edo* ezabaturik dago, horren ordez deus ere eskaintzen ez zaigula. 33. *dizten* (ala *dioten*?)
ageri bide da azalean; azpikoa ezin daiteke inola irakur. 34. aurqueztuco. 35. duena. 36. *seriedadearequin*-en ordez
serio ta modutasunarequin dio Aranak. 37. bisitaruco. 38. erremedio. 39. paltatu. 40. ondo artuco. 41. oroituco. 42.
dà. 43. duela. 44. duen. 45. alduen. 46. lèn. 47. badù. 48. *lagun edo sartu* du Aranak. 49. *larga*-ren ondoren *edo utzi*
ipini du. 50. dùten. 51. *-n* ipintzea ahaztu eta gero gainean ipini zaio. Oker, seguruenik, *amorioa* behar baitu. 52.
humiltasun. 53. *etzayo* ageri da azalean, baina azpian? *Etzate* edo. 54. urci. 55. onari. 56. *lagun* urcoaren. 57. *ofensa*,
ta ezabatu egin dute. 58. Hemen amaitzen da testua. Aranak bere aldetik *Azquena*. A. M. D. G. erantsi dio.

(e) *antzordez*: Larramendik "verbi gratia".

(f) *dagocana*: badirudi hitz honen ondoren "da choraqueria andia" edo antzeko zerbait falta dela.

(g) *irudinaico*: Larramendik ez dakar.

(h) *egoqui gabeai*: Larramendik "absurdo".

(i) *ezegoqui*: Larramendik izena denean "impropiedad".